

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ
ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Арашан гуманитардык
институтунун
ИЛИМИЙ ЖУРНАЛЫ

Araşan Sosyal Bilimler
Enstitüsü
İLMÎ DERGİSİ

7-8

БИШКЕК / BİŞKEK - 2009

Hiz. Osmanî'nin Yazdırdığı Mushaflardan Taşkent Mushafı Tarihi

Şeyh İsmail Mahdûm en-Nemenğânî

çeviri

Prof. Dr. Bahattin Dartma *

Doç. Dr. Ömer Pakiş *

Özet

Semerkand'da muhafaza edilen, Kûfî yazı ile yazılmış meşhur Osman mushafı yüz sene önce oradan Petersburg'taki çarlık/kraliyet kütüphanesine nakledilmişti. Bolşevik ihtilalinden sonra Müslümanların talebi ile Özbekistan'a iade edildi ve -söz konusu eser- gereken ilgi, alaka ve ihtimam gösterilerek Taşkent'teki eski eserler kütüphanesinin en nadide eserlerinden biri oldu. Kazakistan ve Orta Asya Müslümanlarının Taşkent'teki dînî idare kütüphanesinde de bundan fotoğraf usulü alınmış bir nüsha da bulunmaktaydı. Son zamanlarda bu kütüphaneyi ziyaret edenler çoğalınca bu nüshayı da gördüler. Ziyaretçilerin çoğu aynı zamanda eski eserler kütüphanesini ziyaret ettiklerinden nüshanın aslını da görüyorlar ve hayretlerini gizleyemiyorlardı. Bundan dolayı, Osman Mushafı'nın şöhreti yayıldı ve gerçek olup olmadığı hakkındaki sorular çoğaldı. Sonuçta dînî idare bunu tanıtmayı ve ilk dönemden itibaren üzerindeki sır perdesini aralamayı uygun gördü. Bunun yolu araştırmacılar ve konuyla ilgili soru soranlara cevap oluşturması ve aynı zamanda İslâm dünyasının dikkatini çekmek için bahsi geçen nüshanın hakikati ve tarihi hakkında bir risale telif etmekten geçer. Dînî idarenin değerli temsilcisi Şeyh İsmail Mahdûm en-Nemenğânî bu konuda Arapça muhtasar bir risale telif etti. "Bu risalenin önemine inanan ve Türk okuyucuların da bundan yararlanmasına imkan sağlamak isteyen Bahattin Dartma ve Ömer Pakiş sözkonusu telifi Türkçe'ye çevirmişlerdir."

Anahtar Kelimeler: El Yazma Kuran, St.Petersburg, Semerkant, Tashkent.

Abstract

History Of Tashkent Hand Writing Koran

Hunderd years ago the faomous Uthman hand writing Koran was taken from semarkad library to St Petersburg royal library. After the revolution of Bolshevik the famous Koran was deliverd to semarkand library again. Currently, the fame of the famous Koran of Uthman is spread among the muslims. To challenge the interest and the questions of people about the historical background of famous Koran, Ömer pakish and Bahattin Dartma trans-

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

lated the work of Maḥdūm en-Nemengānī from Arabic into Turkish. This article gives detailed information about the historical background of above mentioned Koran.

Key Words: Hand writing Koran, St. Petersburg, Semarkand, Tashkent, Ismail Maḥdum.

Аннотация

История Мусхаф (Корана) написанного во времена Халифа Османа и сохранившегося в Ташкенте

Мусхаф (Коран) написанный во времена Османа письменностью Куфи, находившийся в Самарканде, сто лет назад был перевезен в царскую библиотеку в Санкт-Петербурге. После Октябрьской революции по просьбе мусульман данный Коран был привезен в Узбекистан, и после оказанного должного внимания, был помещен в Ташкентскую библиотеку редких произведений, где стал одним из редчайших творений. В духовном управлении мусульман Казахстана и Средней Азии в Ташкенте, также находилась одна копия мусхафа в виде фотографий. В последнее время с увеличением числа паломников в эту библиотеку, они смогли увидеть и эту копию мусхафа. Паломники, также посещавшие библиотеку редких книг, где видели оригинал данного мусхафа, не могли скрыть своего искреннего удивления. Таким образом, популярность Османского мусхафа возросло, и вместе с этим возникли вопросы о его подлинности. По этой причине духовное управления мусульман решило приподнять тайную завесу мусхафа. Для этого было написано, множество трудов рассказывающих об исторической ценности и подлинности данного мусхафа, как бы в ответ множеству вопросов и чтобы привлечь внимания всего Исламского мира. Один из уважаемых представителей духовного управления Шейх Исмаил Махдум ан-Намангани, написал на эту тему произведение на арабском. Верующие в значимость и ценность данного произведения и желающие познакомиться с ним турецких читателей, Бахаттин Дартма и Омер Пакиш перевели данное произведение на турецкий язык.

Ключевые слова: Рукопись Корана, Санкт-Петербург, Самарканд, Ташкент, Исмаил Махдум.

Giriş

Hamd, alemlere müjdeleyici ve uyarıcı olmak üzere kulu Muhammed'e Kur'ân'ı indiren ve muhafazasını üstlenen Allah'a mahsustur: "Kur'ân'ı Biz indirdik ve onu Biz koruyacağız."¹ O ne kıymetli kitap ve ne yüce hitaptır! Allah, onun tilavetiyle bizi şereflendirdi, dini ve dünyevi işlerimizde bilmediklerimizi onunla bize öğretti.

Salat ve selam, bu emaneti bize ulaştıran, risalet görevini yerine getiren Hz. Muhammed'e ve ondan öğrendiklerini en doğru şekilde bize ulaştıran âl ve ashabına olsun. Şayet onun hidayeti bize ulaşmasaydı doğruyu bulmamız mümkün olmazdı. Allah en güzel şekilde onları mükâfatlandırsın.

1. Hicr (15), 9.

İmdi, bu risaleyi yazmaya bizleri iten sebep, Özbekistan Cumhuriyeti'nin (Mâverâ'ü'n-Nehir) varlığı ile övündüğü ve Taşkent'teki Özbekistan eski eserler müzesinin korumasıyla şereflendiği Osman mushafını tanıtmaktır. Bu Mushaf önceden çok az insan tarafından biliniyordu. Bir ara Semerkand'ta kesin olarak hakikati bilinmeden ziyaret ediliyor ve kendisiyle teberrük ediliyordu. Bu, daha önce ilimler ve faziletler merkezi olan bölgeden ilmin çekilmesi ile oldu.

Ruslar Semerkand'ı işgal ettiklerinde¹ bu ender mushafı fark ettiler ve konuyu yaydılar. Bu andan itibaren araştırmacılar dergi ve kitaplarda bununla ilgili yazılar yazmaya başladılar. Fakat bunu tanıtırken birbirinden çok farklı şeyler söylediler. Bu yeni Sovyet döneminde özellikle Özbekistan'da ilim yayılınca bundan söz eden araştırmacılar da çoğaldı. Böylece Taşkent şehri, değerli insanların ve her taraftan gelen ilim kabilelerinin uğrak yeri oldu. Bahsi geçen Mushaf ile alakalı bilgi bunların kulağına gidince onu ziyarete koştular ve onun hakikatini ve bu bölgeye geliş macerasını araştırmaya koyuldular. Özellikle bu gruplar arasında Müslüman kardeşlerimiz, bunun gerçek hakikatine vakıf olma konusunda çok hırslı davrandılar. Neticede Kazakistan ve Orta Asya Müslümanları dini idaresi bu değerli mushafın haberlerini bir araya getirmeye karar verdi. Allah'tan yardım umarak bu önemli görevi yetine getirmeye başladım. Bu çalışmada, Osman Mushafı ile ilgili kaynak kitaplardaki bilgilerle bu bölgede meşhur olan ilgili rivayetleri bir araya getirdim. Kitaba, Kur'ân-ı Kerîm tarihi ve Ebû Bekir–Osman dönemlerindeki Kur'ân'ın cemi (toplanması) meselelerini anlatan bir mukaddime ile başladım. Çünkü bizim bu değerli mushafımızı incelemek onun tarihi ve cemi sürecini bilmeye dayanır. Bu çalışmayı “Târîhu'l-Mushafî'l-Osmânî fi Taşkent = Taşkent'teki Osman Mushafının Tarihi” şeklinde isimlendirmeyi uygun gördüm. Benim bu kitapta yaptığım şey, konuya ilişkin dağınık haldeki bilgileri bir araya getirmekten ibarettir. Başarı Allah'tandır. O ne güzel Vekil ve Yardımcı'dır!

Kur'ân-ı Kerîm'in Tanımı

Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın katından peygamberi Hz. Muhammed(sav)'e indirilen, tevatür yolu ile bize nakledilen, sahifelerde yazılan, göntüllerde hıfzedilen ve dillerde okunan bir kitaptır. “Bir ilahi hitap ki, taşıdığı mesajlar, anlama ve kavrama yeteneğine sahip insanlar için Arapça bir kitap olarak apaçık beyan edilmiştir.”² Hz. Muhammed'in kıyamete kadar devam edecek olan mucizesidir. Yine bu (Kur'ân) hikmet sahibi Allah'ın müjdeleyici ve uyarıcı olmak üzere kulu ve elçisi Muhammed'e indirdiği bir kitaptır.

Kur'ân'ın İniş Süreci

Allah, Kur'ân'ı elçisi Hz. Muhammed'e hicretten 13 yıl önce Ramazan ayının 24'ünün bitiminde Mekke'deki Hira mağarasında indirmeye başladı. Bu, Allah'ın Hz. Muhammed'i peygamber olarak gönderdiği ve resul olarak seçtiği senedir. Bundan sonra Allah Kur'ân'ı parça parça indirdi. Çünkü Kur'ân'ın inişi davet ve davetin gelişimi ve seyri ile birlikte idi. Buna göre başlangıcından bitimine dek Kur'ân âyetleri bütün merhalelerinde yeni davetin ihtiyaçları ve vakıanın gerekleri

1. H. 1285/M. 1868.

2. Fussilet (41), 3.

çerçevesinde inmiştir. Bu, 23 seneyi kapsayan bir dönemde gerçekleşti. Allah'ın hikmeti önceki semavi kitaplarda olduğu gibi Kur'ân'ın bir defada inmemesini gerekli kıldı. Dolayısıyla diğer semavi kitapların aksine Kur'ân âyetleri, değişik zamanlarda ve farklı miktarlarda inmiştir. Buna göre bazen Kur'ân'dan bir, bazen beş, bazen de on âyet inmiştir. Bu durum Allah'ın, “onu, insanlara ağır ağır okuman için okuma parçalarına ayırdık ve azar azar indirdik”¹, “inkar edenler: “Kur'ân, ona bir defada indirilmeli değildi?” dediler. Biz onunla senin kalbini sağlamlaştırmak için onu böyle (parça parça indirdik) ve onu ağır ağır okuduk”² âyetlerinde açıkça ifade edilmektedir.

Kur'ân'ın Hz. Peygamber Döneminde Yazılması

Kur'ân'dan bir veya birkaç âyet indiğinde Hz. Peygamber, sahabeden hazır bulunanlara yönelir ve kendisine inen vahyi onlara okur ve ayrıca yanında bulunan vahiy katiplerine –hangi sureye ait olduğunu bildirerek- yazdırır. Onlara bu âyetleri falan sureye yerleştirmelerini emir buyururdu.³ Vahiy katipleri de Hz. Peygamber'in kendilerine yazdırdığı âyetleri hurma dalları, yassı taşlar, deri parçaları ve kürek kemikleri üzerine yazarlardı. İnen âyetleri duyan ve o anda hazır olan herkes acele bir şekilde ezberler, hem anlama ve hem de okuma yönünden birbirleriyle müzakere ederlerdi. Hâkim Müstedrek'te Zeyd b. Sabit'in şöyle dediğini rivayet etmektedir: “Ben Resûllah'ın yanında inen vahiy yazardım. O ise bana imla ettirirdi. Yazma işini bitirince bana yazdığımı okumamı emreder, ben de okurdum. Eğer yazdığımda bir eksiklik varsa onu düzeltirdi.” Buhari el-Berâ'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: “İlâ yestevî'l-kâ'idüne...”⁴ âyeti inince Resulullah Zeyd'in çağırılmasını ve levha ve divitin getirilmesini emir buyurdu. Sonra da bu âyeti yazmasını söyledi.” Müslim, Ebû Said'in hadisinde Resulullah'ın “Kur'ân'ın dışında benden herhangi bir şey yazmayın” dediğini aktarmaktadır. Bu tertip çerçevesinde Hz. Peygamber namazlarda ve namaz dışında yeri geldikçe Kur'ân'ı okurdu. Ashab-ı kiram da kendi aralarında Kur'ân'ı okurlardı. Dolayısıyla Kur'ân'ın kitabeti ve ezberlenmesi iniş zamanından sonra değildir. Ashaptan bir kısmı inen bütün âyetleri ezberlerken bir kısmı ise bazı sureleri veya bazı âyetleri ezberlerdi. Resûlullah vefat ettiğinde Kur'ân'ın tamamı ezberlenmiş ve yazılmıştı. Ancak farklı yazı malzemelerinde ayrı ayrı bulunuyordu. Resulullah döneminde 30 kadar sahabenin Kur'ân'ın tamamını ezberlediği belirtilmektedir. Vahy katipleri ise 44 kişi olup bunlardan 14'ü vahiy yazmakla meşhurdu. Hakim'in rivayetinde geçtiği gibi vahy katipleri inen ayetleri nöbetleşe yazar, Peygamberimiz de yazmalarına ve inen ayetleri yerlerine konmasına ve surelere yerleştirilmesine özel önem verirdi. Aynı zamanda vahyin nüzül zamanında hazır bulunan ve uzman vahiy katiplerinden olmayanlar da Peygamberimizin ağzından inen ayetleri yazar ve ezberlerlerdi.

1. İsrâ (17), 106.

2. Furkan (25), 32.

3. Bu durumu Ahmed b. Hanbel, üç sünen sahibi (Tirmizi, Ebû Davud ve Nesai), İbn Hibban ve Hakim rivayet etmektedir. Bundan da anlaşılacağı üzere âyetlerin surelerdeki tertibi, tevkîfi bir emir olup Hz. Peygamber'den kaynaklanmaktadır.

4. Nisâ' (4), 95.

Kur'ân'ın Hz. Peygamber Döneminde Hıfz (Ezberleme) ve Kitabet (Yazı) ile Cemi (Toplanması)

Bir kısım sahabe inen bütün Kur'ân ayetlerini hem ezberler, hem de yazardı. Buhâri, Enes b. Malik'in şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Hz. Peygamber döneminde Kur'ân'ı Ensar'dan olan 4 kişi topladı. Bunlar: Übeyy b. Kab, Muaz b. Cebel, Zeyd b. Sabit ve Ebu Zeyd'dir." Müslim bunu Hemmam tarikiyle rivayet etmektedir. Yine Buhari Enes b. Malik'in şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Hz. Peygamber vefat ettiğinde sadece 4 kişi Kur'ân'ı toplamıştı. Bunlar, Ebu'd-Derdâ, Muaz b. Cebel, Zeyd b. Sabit ve Ebu Zeyd'dir." Enes, ayrıca kendilerinin de bunu aldıklarını belirtmektedir. İbn Kesir, Enes b. Malik'in kastının, "Ensar'dan bu 4 kişi dışında kimsenin Kur'ân'ın tamamını toplamadığını" belirtmek olduğunu ifade etmektedir. Çünkü sadece onların ismi geçmektedir. Ancak muhacirlerden de Kur'ân'ı toplayanların olduğunda şüphe yoktur. Nesai, sahih bir isnat ile Abdullah b. Amr'ın şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Ben Kur'ân'ın (tamamını) topladım ve her gece okudum. Bu durumu Hz. Peygamber öğrenince, "ayda bir okumamı" emretti." Şabi şöyle demektedir: "Hz. Peygamber döneminde Kur'ân'ın (tamamını) 6 kişi topladı. Bunlar: Übeyy b. Kab, Zeyd b. Sabit, Muaz b. Cebel, Sad b. Ubeyd, Ebû Zeyd ve Mecma b. Cariye'dir." Yine Şabi muhacirlerden Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Mesud, Huzeyfe'nin kölesi Salim ve Abdullah b. Amr b As'ın da Kur'ân'ın tamamını topladığını rivayet etmektedir. İbn Sirin, Hz. Peygamber vefat ettiğinde Hz. Ali'nin "Cuma namazı dışında Kur'ân'ı toplamadan dışarıya çıkmayacağına dair yemin ettiğini ve Kur'ân'ı topladığını" dediğini aktarmaktadır. Bunun benzeri İkrime'den rivayet edilmekte ve Hz. Ebubekir'in de onun bu işini takdir ettiğini bildirmektedir. Hz. Ömer'in Müslüman olma hadisesi de sahabenin Kur'ân'ın inen ayetlerini yazdıklarını ve kendi aralarında müzakere ettiklerini bildirmektedir. Ömer, aniden kız kardeşinin evine baskın yapmış, ellerinde Kur'ân'dan bazı yazılı ayetleri görmüş ve onlara okutmuştu. Dinleyince de etkisinde kalmış (ve Müslüman olmaya karar vermişti). Buhari, "sahabenin Kur'ân'ı beraberlerinde Müslüman olmayan topraklara götürmekten engellendiklerini" bildirmektedir. Bu rivayet ilk günden itibaren Kur'ân'ın yazıldığını ve sahabenin yolculukları esnasında yanlarında taşıdıkların işaret etmektedir. Yine Buhari, "Kur'ân'ın bir bütün olarak -Hz. Peygamber döneminde- yazıldığını ve Hz. Ebubekir döneminde de bir araya getirildiğini" nakletmektedir. Ancak Hz. Peygamber döneminde farklı yazı malzemelerinde yazılmış, Hz. Ebubekir ise bunları sayfalarda toplamıştı.¹ Hakim ve diğer(muhaddis)ler "Kur'ân'ın ilk önce Hz. Peygamber döneminde bir araya getirildiğini" belirtmektedirler. Zeyd b. Sabit, "kendilerinin Hz. Peygamber yanında Kur'ân'ı yazı malzemelerinden topladıklarını" ifade etmektedir. Beyheki, "Zeyd b. Sabit'in "kendilerinin müteferrik bir şekilde inen Kur'ân ayetlerini Hz. Peygamber'in işaretiyle ait oldukları yerlerine koymayı" kastettiğini" bildirmektedir. Haris Muhasibi Kitabu Fehmi's-Sünen adlı eserinde "Kur'ân'ın yazıya geçirilmesinin" yeni bir şey olmadığını belirtmektedir. İbn Sirin ise "Hz. Peygamber döneminde Kur'ân'ı 4 kişinin, (yani) Muaz b. Cebel, Ubeyy b. Kab, Zeyd b. Sabit ve Ebu Zeyd'in topladığında ihtilaf edilmediğini, ancak "üç kişiden yani, Ebu'd-Derda, Hz. Osman ve Temim ed-Dari'den" ikisinde ihtilaf edildiğini"

1. Kitabu "Me'l-Kur'ân", s. 215.

belirtmektedir. Mikdad b. Amr ve Ebu Musa el-Eşari'nin de Kur'ân'ı bir mushafta topladıkları ve daha sonra Ebu Musa'nın mushafının Lübâbu'l-Kulûb şeklinde isimlendirildiği nakledilmektedir.¹

Kur'ân Hz. Peygamber'in emriyle bir kısmı uzun bir kısmı da kısa olmak üzere 114 sureye bölünmüş ve her sure özel bir isimle adlandırılmıştır. Kur'ân'ın en son ayeti ise Hz. Peygamber'in vefatından yaklaşık 80 gün önce nazil olmuştur.

Süyûtî İtkân'da Hattâbî'nin, "Hz. Peygamber hayatta iken Kur'ân'nın bazı ayetlerinin hükmen veya tilâveten neshedilmesi veya Kur'ân'da ilâvenin meydana gelmesi beklentisi içinde olduğundan Kur'ân'ın kitap halinde cem edilmediğini, fakat Hz. Peygamber'in vefatıyla Kur'ân'ın nüzulü tamamlandığından ve nesh ve ilâve beklentisi de artık kalmadığından Allah'ın halife Ebubekir'e (Kur'ân'ın cem/bir araya toplama işini) ilham ettiğini" dediğini bildirmektedir.² Aynı zamanda Hz. Peygamber ve müminler, Kur'ân'dan herhangi bir şeyin zayi olmasından emindiler. Çünkü Kur'ân'dan inen ayetlerin kitâbetinden daha ziyade ezberlenmesine itimat ediliyordu.³ Her şeyden önce Araplar ezber kabiliyetlerine itimat ediyorlar ve yazmayan ve okumayan ümmilik vasıflarıyla da övünüyorlardı. Kasideler ve uzun nesep şecereleri ezber istidatlarını geliştirmişti. Kur'ân'dan bir ayet nazil olunca hemen kendi aralarında müzakere ederlerdi. Sahabe Kur'ân'ın Allah'ın mukaddes kitabı olduğu konusunda hiçbir şüphe taşımaz ve dolayısı ile onu ezberlemenin İslâm'ın farzlarından biri olduğuna inanıyorlardı. İslâm'a girmekle müşriklerin eziyetlerine tahammül eden, çevrelerinden ayrı kalmaya sabreden ve nefislerini dahi bu uğurda feda etmekten çekinmeyen ilk Müslümanlar, Kur'ân ayetlerini ezberlemekle büyük bir teselli buluyorlardı. Kur'ân'dan her nazil olan ayet onlara yeni bir ruh veriyordu. Onların Kur'ân ayetlerini ezberleme arzularına işaret eden rivayetler çok fazladır. Aslında Hz. Peygamber de Kur'ân'ın talimine-tilâvetine özel önem verir ve irşad vazifesi ile Kur'ân'ı öğretme görevi için özel insanlar tayin ederdi.⁴

Sure ve Ayetlerin Tertibi

Kur'ân-Kerîm'in Hz. Peygamber döneminde hem yazıldığı ve hem de ezberlendiği bilinmektedir. Kur'ân ayetleri ve surelerinin tertibinin bizzat Hz. Peygamber tarafından yapıldığına işaret eden birçok delil bulunmaktadır. Bu tertibin de aslında Allah'tan gelen vahiyle olduğuna "onu toplamak ve okumak bize aittir; onu okuduğumuzda sen de onun okunmasına tabi ol"⁵ benzeri ayetler delalet etmektedir. Kur'ân'ın Hz. Peygamber döneminde namazlarda ve diğer zamanlarda okunan bir kitap olması, aynı zamanda tertip edildiğinin de kanıtıdır. Kur'ân'ın bazı sureleri bir bütün olarak bazısı ise, parça parça inmiştir. Dolayısı ile Kur'ân'ın sure ve ayetlerinin şu andaki tertibinin, bizzat Hz. Peygamber'in yaptığı tertip olduğu şüphesizdir. Buhari Hz. Peygamber'in "her kim, Bakara süresinin son iki ayetini okursa bu iki ayet kendisine yeter" dediğini nakletmektedir. Bu hadis, Kur'ân'ın Hz. Peygamber döneminde tertip edildiğini sarahaten ifade etmektedir.⁶

1. I, 58.

2. I, 58.

3. I, 58.

4. Kitabu "Me'l-Kur'ân", s. 132.

5. Kıyâme (75), 17-18.

6. Kitabu "Me'l-Kur'ân", s. 213.

H. Ebubekir Döneminde Kur'ân'ın Sahifeler Halinde Toplanması

H. Peygamber'in vefatından sonra sahabe ve Müslümanlar onun yerine H. Ebubekir'i halife seçtiler. H. Ebubekir'i ilk meşgul eden H. Peygamber'in vefatından sonra dinden çıkan kabilelere gönderilmek üzere bir ordunun hazırlanması idi. Arap yarımadasının doğusunda Müseylemetü'l-Kezzab (yalancı Müseyleme) adında biri ortaya çıkmış ve durum tehlikeli bir hal almıştı. Bunun üzerine H. Ebubekir Halid b. Velid komutasında bir ordu oluşturdu ve kanlı savaşlar akabinde Müslümanlardan 1200 kişi şehid oldu. Bunlardan yaklaşık 70 kişi Kur'ân hafızı idi. Haber Medine'ye ulaşınca bu H. Ömer'i ciddi olarak endişelendirdi. Bunun üzerine H. Ebubekir'e giden H. Ömer başka memleketlerde de Kur'ân hafızlarının şehid olmasından endişe ettiğini ve sonuçta Kur'ân'ın yok olabileceğini bildirdi. Bu müzakereden sonra H. Ebubekir, (konuyu görüşmek üzere) Zeyd b. Sabit'e haber gönderdi. Ubeyd b. es-Sibak, Zeyd b. Sabit'in şöyle dediğini nakletmektedir: "Ebubekir Yemame savaşı esnasında bana haber gönderdi. Yanına vardığımda Ömer b. Hattab'ın da yanında olduğunu gördüm. Ebubekir, Ömer'in kendisine geldiğini ve Yemame günü birçok Kur'ân hafızının şehid olduğunu, başka yerlerde de Kur'ân hafızlarının şehid olmasından korktuğunu, dolayısıyla Kur'ân'ın birçoğunun ortadan kaybolabileceğini, bunun önüne geçmek için de Kur'ân'ı bir araya getirmeyi emretmemi bana teklif ettiğini ifade etti. H. Ebubekir, Ömer'in bu teklifine önce, Resulullah'ın yapmadığını biz nasıl yaparız diyerek karşı çıktığını, fakat Ömer'in ısrar etmesi üzerine Allah'ın Ömer'in kalbine ilham ettiği bu hayırlı işi kendisinin kalbine de ilham ettiğini söyledi. Ebubekir, Zeyd b. Sabit'e genç ve akıllı bir adam olduğunu, H. Peygamber'e vahiy katipliği yaptığını söyleyerek Kur'ân'ı araştırmasını ve bir araya getirmesini emir buyurdu. Zeyd b. Sabit şayet bu görev yerine dağlardan bir dağı taşımaması kendisine yükleselerdi bu görev kadar kendisine ağır gelmeyeceğini bildirmekte ve Resûlallah'ın yapmadığını Ebubekir ve Ömer'in yapmamaları gerektiği şeklinde itiraz ettiğini ifade etmektedir. Zeyd b. Sabit, Ebubekir'in ısrarla bu işin daha hayırlı olduğunu ifade ettiğini ve sonuçta Allah'ın Ebubekir ve Ömer'in kalbini yatıklaştırdığı bu hayırlı işe, kendisinin de kalbini yatıklaştırdığını belirtmektedir. Zeyd b. Sabit, Kur'ân'ı araştırdığını ve onu hurma dallarından, yassı taşlardan ve insanların hafızalarından topladığını ifade etmektedir. H. Ebubekir döneminde toplanan bu sayfalar vefatına kadar kendisinde kalmış, vefatından sonra H. Ömer'in yanında, onun da vefatından sonra ise kızı H. Hafsa'nın yanında muhafaza edilmiştir." Buhari, Kitabu't-tefsir bölümünün Kur'ân babında bu hadisi rivayet etmiştir.¹ Anlaşılan odur ki sahabe Kur'ân'ı muhafazada tek bir şekle itimat etmenin mümkün olmadığına aksine onun dağınık haldeki metinlerinin bir kitapta toplanması gerektiğine de kanaat getirmişlerdir.

Bu önemli işi sonuçlandırmak için şöyle bir yöntem takibedilmiştir. Öncelikle H. Peygamber'in bıraktığı ve çeşitli yazı malzemelerinde dağınık halde bulunan bütün Kur'ân metinlerinin bir araya getirilmesi, ardından yine aynı titizlikle sahabeden kimin yanında yazılmış bir Kur'ân metni varsa onun toplanması ve sonra da bu iş için hafız olan sahabelerin hafızasına başvurulması. Bu üç yöntemle ilgili toplumsal uzlaşının sağlanmasından ve toplanan sahifelerde herhangi bir yanlışın bulunmadığı-

1. Fezailu'l-Kur'ân, s. 15; el-İtkân, I, 21.

nın tespitinden sonra Kur'ân metni kayıt altına alınmıştır. Ebu Davud şöyle demektedir: “Ebubekir, Kur'ân'ın toplanması işine başladığında Ömer b. Hattab ve Zeyd b. Sabit'e mescidin kapısında durmalarını ve kendisinde Kur'ân metni bulunduğuna dair iki şahit getirenden, getirdiği metni yazmalarını istemiştir. Ömer de kimin yanında Kur'ân'dan bir metin varsa getirmesini talep etmiş ve insanlar yanlarında bulunan yazılı Kur'ân ayet ve surelerini getirmeye başlamışlardır. Ömer, iki şahit getiremeyenden ise hiçbir şey kabul etmemiştir.” Buhari, “bu iki şahidin, getirilen Kur'ân metninin Hz. Peygamber'den işitildiğine dair şahitlikte bulunduklarını” ifade etmektedir. Zeyd b. Sabit'in bu uygulaması onun ne kadar ihtiyatlı davrandığını göstermektedir. Zühri şöyle demektedir: “Bundan maksat sadece ezbere itimat etmemeleri, aksine ezber ve kitabet metotlarını birleştirmek istemeleridir. Yoksa o dönemde Kur'ân hafızı çok vardı ve Zeyd b. Sabit'in kendisi de Kur'ân'ın tamamını ezberleyenlerdindi.” Ebu Şame şöyle demektedir: “Onların amacı, Resulullah'ın önünde yazılanın aynısından yazma olup sadece ezbere dayanmama amacına yöneliktir.” Seha'vi ise şöyle demektedir: “İki şahit, kişinin getirdiği metnin Kur'ân'ın kendisi ile indiği okuma vecihlerinden olduğuna dair şahitlikte bulunduklarını” belirtmektedir. Süyuti şöyle demektedir: “veya bundan maksat, Resulullah'ın vefat yılında kendisine arz edilen (ayet)lerdir.” Böylece Kur'ân'ın, hafızların ezberlerinden ve Hz. Peygamber'in yazdırdıklarından sahifelerde cemi işi tamamlanmıştır. Bu iş, Hz. Ebubekir'in gözetiminde olmuştur. Yine Kur'ân'ın cemi işi Hz. Ebubekir'in halifelik döneminde yapılan en önemli icraatlardandır. Abdi Hayr, Hz. Ali'nin şöyle dediğini nakletmektedir: “Sahifeler ile ilgili ecri en büyük olan insan Ebubekir'dir.” O, Allah'ın kitabını ilk toplayandır.

Bu toplama işi, Hz. Peygamber'in vefatı üzerinden 6 ay geçip hicri 12'de sona eren Yemame olayında Kur'ân hafızlarının ve kâriyelerinin şehit edilmelerinden sonra olmuştur. Dolayısı ile Kur'ân'ın toplanma süreci yaklaşık olarak bir yıl devam etmiştir. Çünkü bu iş söz konusu olay ve Hz. Ebubekir'in vefatı arasında gerçekleşmiştir. Bu görevin Zeyd b. Sabit'e tevdi edilmesinin sebebi ise, onun sahabe arasında Kur'ân'ı en iyi ezbere bilenlerden, farklı okunuşlarını en iyi özümseyenlerden olmasındandır. Ayrıcı o, Hz. Peygamber'e sürekli vahiy katipliği yapmış ve Kur'ân'ın son arzında da hazır bulunmuştur. O, bu özellikleri nedeniyle söz konusu işi en iyi şekilde gerçekleştirmiştir. Bu dönemdeki yaşı, yaklaşık olarak 23 civarındadır. Hz. Osman'a mushafı istinsah ettiği dönemde ise takriben 35 yaşlarındadır.

Kur'ân'ın Yedi Harf Üzere Nazil Olması

Buhari, sahihinin kitabı't-tefsir bölümünde İbn Abbas'ın, Hz. Peygamber'den şöyle naklettiğini bildirmektedir: “Cibril, (Kur'ân'ı) bir harf üzere bana okuttu. Ben, yedi harfe çıkana kadar sürekli bir şekilde kendisine müracaat ederek Kur'ân'ı okuma vecihlerini artırmasını istedim.” Burahi ve Müslim'in başka bir rivayetinde Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Kur'ân, yedi harf üzere inmiştir; ondan kolayınıza geleni okuyun.”

Beyhaki'nin, Şuab(u'l-ıman)'da dediği gibi hadiste belirtilen harflerden maksat, yedi lügattır. Bu lügatler, o dönemde Arap yarımadasında konuşulan büyük kabile dilleridir. Ebu Ubeyde şöyle demektedir: “Bundan maksat, Kur'ân'ın her kelimesinin yedi lügatle okunacağı değil, belki bunun manası yedi lügat Kur'ân'da dağınık halde bulun-

maktadır. Buna göre Kur'ân'ın bir kısmı Kureyş lügatı, bir kısmı Huzeyl lügatı, bir kısmı Hevazin lügatı ve bir kısmı da Yemen lügatı iledir." Cibril (as), her sene Kur'ân'ı Hz. Peygamber'e arzederken vefat ettiği senede ise bu arz iki defa gerçekleşmiştir. "Böylece kalan kaldı ve neshedilen de gitti." "Cibril (as) yedi harf tamamlanana kadar her arzda bir harf ile gelirdi." Bu ise dini konularda ümmete kolaylık gösterildiği gibi kitaplarını okumada da ümmete kolaylık sağlamıştır. Kadı Ebubekir el-Bakillani şöyle demektedir: "Kur'ân, bütün Arap dilleriyle nazil olmuştur." Ebu Şame el-Makdisi ise şöyle demektedir: "Kolaylık olması için Kur'ân'ın bütün bu lügatlarla okunması caiz kılınmıştır." Hz. Peygamber (as), Kur'ân'ı her insana kendi lügatıyla öğretir ve sahabeye de istedikleri yedi harften birisiyle Kur'ân'ı okumalarına müsaade ederdi. İhtilafa düşüp başkalarının okuma biçiminden sorduklarında ise hepsinin doğru ve Allah'tan bir ruhsat olduğunu, ihtilafa düşmemeleri ve Kur'ân hakkında tartışmalarını gerektiğini söylerdi. Hz. Peygamber'in vefatına dek Kur'ân bu şekilde yedi harf üzere okuna gelmiştir. Hz. Ebubekir'in Kur'ân'ı cemi bütün bu yedi harfi kapsamaktaydı. İrşadu'l-Kurrâ ve'l-Katibin isimli eserde şöyle denmektedir: "Zeyd b. Sabit, Kur'ân'ın tamamını "bu Kur'ân yedi harf üzere nazil oldu, ondan kolayınıza geleni okuyun" hadisinde varid olan ve kendisinden "ahruf-i seba" şeklinde bahsedilen bütün okuma vecihleri ile istinsah etmiştir." Şeyh Abdulaziz el-Buhari, Şerhu'l-Müntehabi'l-Hisami'de şöyle demektedir: "En fasih lügat olması hasebiyle Kur'ân ilk önce Kureyş lügatı ile nazil oldu. Diğer Araplara Kur'ân'ı bu lügatle okumak zor gelince Hz. Peygamber'in duasıyla kolaylık gösterildi ve öbür Arap lügatleriyle de Kur'ân'ın okunabileceğine dair izin çıktı. Böylece Kur'ân'ın sadece Kureyş lügatı ile okunma zorunluluğu kalktı ve her fırka için sadece kendi lügatı ile değil, başka (Arap) lügatleriyle de Kur'ân'ı okuma ruhsatı genişletildi." Hz. Peygamber(sav) şu "Kur'ân yedi harf üzere nazil oldu, hepsi kafi ve şafidir" sözüyle de bu geniş ruhsata işaret etmiştir. Dolayısı ile bir Arab'ın kendi lügatını terk edip Kur'ân'ı başka bir Arap lügatı ile okuması caizdir. Hatta Kureyş'li bir Arab'ın Kur'ân'ı Temim kabilesinin lügatı ile okuması bile caizdir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra fetihler çoğaldı ve İslam toprakları genişledi. Bunun sonucunda sahabe ve Müslümanlar da çeşitli bölge ve şehirlere dağıldı. Her bölgenin halkı Kur'ân'ı, aralarında meşhur olan sahabenin yedi harften okuduğu vecihle okurdu. Örnek olarak Şam halkı Übeyy b. Kab, Kufe halkı Abdullah b. Mesud, diğerleri ise Ebu Musa el-Eşari'in kırâ'atıyla Kur'ân'ı okurlardı. Daha önce de değindiğimiz gibi sahabenin kırâ'atı farklı olduğu için kendilerinden Kur'ân'ı öğrenen halkların kırâ'atı de farklılık arz ediyordu. Bu farklı okuma şekilleri Müslümanlar arasında Kur'ân'ın kırâ'atı ile ilgili tartışma kapısını araladı ve her birisi kendi okuduğu okuma şeklinin, öbürünün okuduğu okuma biçiminden daha iyi ve daha doğru olduğunu iddia ediyor ve Huzeyfe b. el-Yeman hadisinde geçtiği gibi Azerbaycan savaşında diğer okuma şekillerini kabul etmiyordu.

Kur'ân'ın Hz. Ebubekir Dönemindeki Sahifelerden Hz. Osman Döneminde Bir Harf Üzere İstinsah Edilmesi ve Ümmetin Bu Nüsha Üzerinde İttifak Etmesi

Buhari, Enes'ten Huzeyfe b. el-Yeman'ın Hz. Osman'a geldiğini aktarmaktadır. (Bu olay, hicretin 25. ve Hz. Osman'ın hilafetinin 2. senesine tekabül etmektedir.) Huzeyfe bu dönemde Irak ahalisi ile beraber Şam sınırlarına dahil olan Ermenistan

ve Azerbeycan'ın fethine çalışmaktadır. Onların Kur'ân kırâ'atinde ihtilafa düşmeleri Huzeyfe'yi korkutmuştur. Huzeyfe, Hz. Osman'a hitaben: "Ey müminlerin emiri, bu ümmete Kur'ân'da ihtilafa düşmeden önce Yahudi ve Hristiyanların başına gelen ihtilaf başlarına gelmeden yetiş" demiştir. Bunun üzerine Hz. Osman, Hz. Hafsa'ya iade etmek üzere yanında bulunan sahifeleri kendisine göndermesini istedi. Hz. Hafsa, sahifeleri gönderdi. Hz. Osman Zeyd b. Sabit, Abdullah b. ez-Zübeyr, Said b. el-As ve Abdurrahman b. et-Haris b. Hişam'a emir buyurarak söz konusu sahifeleri Mushaflara istinsah etmelerini istedi. Onlar da bu istinsah işini tamamladılar ve Hz. Osman sahifeleri Hz. Hafsa'ya iade ett. Ayrıca Hz. Osman her bölgeye istinsah edilen Mushaflardan gönderilmesini ve diğer Kur'ân sahife veya Mushaflarının ise yakılmasını emretti.

Başka bir rivayette Huzeyfe'nin Hz. Osman'a şöyle dediği nakledilmektedir: "İnsanlara yetiş!" Hz. Osman, "bu nedir" diye sorduğunda Huzeyfe şöyle dedi: "Ben Ermenistan tarafında savaştım. Irak ve Şam halkıyla karşılaştık. Şam halkının Übeyy b. Kab'ın kırâ'atı üzere Irak halkının duymadığı bir şekilde Kur'ân okuduklarını ve bunun üzerine Irak halkının Şam halkını tekfir ettiğini, aynı şekilde Irak halkının Şam halkının duymadığı Abdullah b. Mesud kırâ'atı üzere Kur'ân'ı okuduklarını ve bunun üzerine Şam ehlinin onları tekfir ettiğini gördüm." Huzeyfe Ermenistan savaşından döndüğünde bir sohbetle Said b. el-As'a şöyle demiştir: "Bu seferimde öyle bir durumla karşılaştım ki eğer bu kendi haline bırakılırsa Kur'ân'da ihtilaf edilir ve bir daha ebediyyen ümmet bu konuda ittifak edemez." İbn As bunun ne olduğunu sorunca Huzeyfe şöyle dedi: "Humus ehlinin kırâ'atlerinin başkalarının kırâ'atinden daha hayırlı olduğunu ve kendilerinin Kur'ân'ı Mikdad'tan aldıklarını, aynı şekilde Kufe ehlinin de buna benzer ifadeler kullandıklarını ve kırâ'atlerini Abdullah b. Mesud'dan aldıklarını, yine Basra halkının buna benzer sözler söylediklerini ve Kur'ân'ı Ebu Musa el-Aşri kırâ'atı üzere okuduklarını ve onan mushafını da "Lübabu'l-Kulub" şeklinde isimlendirdiklerini söylediklerini duydum." Kufe'ye vardıklarında Huzeyfe bu durumu insanlara haber verdi ve korkulandan onları uyardı. Hz. Peygamber'in ashabı ve birçok tabii de kendisine muvafakat etti. Ancak Abdullah b. Mesud'un çevresi itiraz ederek kendilerinin Kur'ân'ı Abdullah b. Mesud'un kırâ'atı ile okuduklarını bildirdiler. Buna çok kızan Huzeyfe ve çevresi, diğerlerine arab (bedevi) olduklarını, yanlış yaptıklarını ve susmaları gerektiğini bildirdi. Huzeyfe sonra şöyle devam etti: "Allah'a yemin olsun ki, eğer yaşarsam müminlerin emirine gider ve insanlarla bu iş arasına girmesini ona teklif ederim." Bu sözler üzerine İbn Mesud ve Said kızdılar ve ayağa kalktılar, insanlar da dağıldılar. Buna çok kızan Huzeyfe, Osman'a gitti ve gördüklerini anlatarak şöyle dedi: "Ümmete yetişmeniz konusunda sizi uyarıyorum." Bunun Osman sahabeyi topladı, kendilerini durumdan haberdar edince onların tümü Huzeyfe'nin görüşünü kabul ettiler.¹

Yezid en-Nehai, Velid b. Ukbe zamanında mescitte, Huzeyfe b. el-Yeman'ın da içinde bulunduğu bir toplantıda bulunduklarını ve o esnada birinin şöyle dediğini nakletmektedir: "Ebu Musa kırâ'atı üzere Kur'ân okuyan Kende kapısı yanındaki zaviyeye, Abdullah b. Mesud kırâ'atı üzere Kur'ân okuyan Abdullah'ın evinin bulunduğu zaviyeye gelsin. Onlar ihtilaf ederek bir kısmı Bakara suresindeki bir ayeti "ve

1. El-Kamil, İbnu'l-Esir, II, 55.

etimmu'l-hacce ve'l-umrete li'l-beyti" biçiminde, diğer bir kısım ise aynı ayeti "ve etimmu'l-hacce ve'l-umrete li'llah" şeklinde okudular. Huzeyfe buna kızdı ve gözleri kızardı, sonra ayağa kalktı, mescitteki odasında gömleğini çıkardı. Sonra da Hz. Osman döneminde yaşanan bu olayın müminlerin emirine ulaştırılmasını istedi. Sizden önceki ümmetlerin bu şekilde yoldan çıktığını söylemeyi de ihmal etmedi." Başka bir rivayette İbn Ümmi Abd ve Ebu Musa el-Eşari'nin kırâ'atlerinin adı geçmektedir. Olayların akabinde Huzeyfe'nin, "Allah'a yemin olsun ki, eğer müminlerin emirinin yanına varana kadar yaşarsam, kırâ'atleri birleştirmesini ve bu Mushafları da yakmasını salık vereceğini" söylediği aktarılmaktadır. Huzeyfe'nin bu sözlerine kızan Abdullâh b. Mesud ise, "vallahi eğer böyle yaparsan Allah seni ateşte değil, suda boğar" demiştir. Daha sonra kırâ'at ihtilafı Hz. Osman zamanında bizzat Medine'de meydana gelmiştir. Medine'de her bir öğretmen öğrencilerine bağlı olduğu Mushaf sahibinin kırâ'atini öğretir ve öğrenciler karşılaştıklarında birbirlerinin farklı okuyuşlarını görür ve bu durum öğretmenlerine de ulaşırdı. Öğretmenler de farklı okumalardan dolayı birbirlerini tekfir eder ve sonunda kavgaya tutuşurlardı. Hz. Osman bu durumdan haberdar olunca "sizler, yanımda iken bile birbirinizi yalanlıyor ve suçluyorsunuz. Benden uzak yerlerde olanlar ise daha çok yalanlar ve suçlar. Ey Muhammed ashabı! Bir araya gelin ve insanlara imam mushafı yazın" demiştir.¹ İbn Ebi Davud sahih bir senetle Süveyd b. Ğafle'nin Hz. Ali'nin şöyle dediğini aktarmaktadır: "Osman hakkında sadece hayır söyleyin, Allah'a hamdolsun ki Mushaflarda yaptığı şey, bizim kararımız sonucu olmuştur. O şöyle demişti: "Bana ulaştığına göre bazınız kırâ'atini bazılarının kırâ'atinden üstün görmektedir. Bu küfre yakın bir tutumdur." Düşüncesini sorduğumuzda insanların bir Mushaf etrafında toplamayı düşündüğünü ve böylece ihtilafın olmayacağını söylediğini gördük." Yine Hz. Ali, "şayet kendisi o makamda bulunsaydı Osman'ın yaptığının aynısını yapacağını" söylemiştir."²

Huzeyfe gördüğünü aktardığında Hz. Osman'ın endişelendiği ve sahabeyi topladığı bildirilmektedir. O dönemdeki sahabe sayısı 12 bin kadardı. Hz. Osman durumu kendilerine bildirince işi önemsediler ve insanların bir Mushaf üzerinde birleşmelerinin gerektiği kanaatine vardılar. Böylece ayrılıklar ve ihtilaflar olmayacaktı. Hz. Ebu-bekir döneminde yazılan sayfeler bir mushafta ve diğer lügatler de sadece Kureyş lügatinde birleştirilerek insanlar bir araya getirilmiş ve böylece fitnenin önüne geçilmiş oldu. Şayet insanlar kendi hallerine bırakılarak Kur'ân kırâ'atleri birleştirilmese idi, kıyamete dek onda tahrif ve tebdil meydana gelirdi.³

İbn Ebi Davud, Hz. Osman'ın Kureyş ve Ensar'dan olmak üzere 12 adam topladığını ve onlara, "kelimelerin yazılışında ihtilaf ettiğinizde onu Kureyş lehçesiyle yazın" dediğini nakletmektedir. Bu iş için bir araya gelenler, Bakara suresinde bulunan "tâbût" kelimesinde ihtilaf etmişlerdir. Zeyd b. Sabit bu kelimeyi yuvarlak "tâ" harfi ile olması gerektiğini söylerken diğerleri bu kelimenin açık "tâ" ile yazılması gerektiğini belirtmişlerdir. Neticede bu kelimeyi açık "tâ" ile yazmışlardır. Buhari "tefsir kitabı'nın, "Kur'ân'ın Kureyş Lehçesiyle İnmesi" bölümünde Osman'ın bu iş için bir araya gelen-

1. İbn Ebi Davud, el-Mesahif, s. 11-14.

2. İtkan, I, 59; Mesahif, s. 1.

3. Tarihu'l-Kur'ân, s. 39.

lere şöyle dediğini aktarmaktadır: “Siz ve Zeyd b. Sabit, Kur’ân kelimelerinden herhangi bir kelimeye ihtilafa düştüğünüzde onu Kureyş lehçesiyle yazınız; çünkü Kur’ân onların diliyle inmiştir. Onlar da böyle yaptılar.” Fethu’l-Bari’de Ebu Şame’nin şöyle dediği nakledilmektedir: “Hz. Osman’ın, “Kur’ân Kureyş lisanıyla inmiştir” sözüyle, “Kur’ân’ın bu lisanla inmeye başlamasını” kastetmiştir. Daha sonra ümmete kolaylık için, Kureyş lehçesi dışında izin verilen yedi harf ile de okunmasına cevaz verilmiştir.” Hz. Osman insanları bir harf üzerinde birleştirdiğinde Kur’ân’ın ilk olarak kendisiyle inmeye başladığı lehçenin en hayırlı lisan olduğunu düşündü ve insanları buna teşvik etti. Ebu Davud, Ka’b el-Ensari tarikiyle “Hz. Ömer’in Abdullah b. Mesud’a mektup yazdığını ve bu mektubunda Kur’ân’ın Kureyş lisanı ile indiğini, kendisinin de Kur’ân’ı bağlı bulunduğu Huzeyl lehçesi ile değil, Kureyş lehçesi ile okumasını emrettiğini” aktarmaktadır. Ebu Kulabe’nin rivayetinde şöyle denilmektedir: “Osman, mushafı istinsah işini bitirdiğinde büyük şehirlere şöyle haber gönderdi: Ben böyle böyle yaptım ve yanımda bulunan (mushaf)ı yok ettim; siz de yanınızda bulunan (mushaf)ları yok ediniz.” İbn Ebi Davud, Taberani ve başkalarının naklettiği Şuayb rivayetinde şöyle denilmektedir: “Hz. Osman, gönderdiği mushafa muhalif olan bütün Mushafları yakmalarını emretmiştir.”¹

Hz. Osman Mushafların istinsah edilip Hz. Peygamber’in Cibril (as) ile olan son arzası çerçevesinde yazılmasını ve bu yazılanın dışında kalanların terk edilmesini emrettiğinde sahabe bir bütün olarak bunu destekledi ve onun çağrısına uyarak Mushaflarını yaktılar ve Osman mushafı üzerinde ittifak ettiler. İbn Ebi Davud sahih bir senedle Hz. Ali’nin şöyle dediğini aktarmaktadır: “Osman hakkında sadece hayır söyleyin! Allah’a andolsun ki Mushaflarla ilgili yaptığını bizim onayımızla yaptı. Kur’ân’ın farklı okunuş şekilleri hakkında görüşümüzü sorarak şöyle devam etti: Bana ulaştığı kadarıyla bazı kimseler, kendi kırâ’atinin, başkasının kırâ’atinden daha doğru olduğunu iddia etmektedir. Bu ise kişiyi küfre kadar götürebilecek bir tutumdur. Bunu üzerine biz, görüşünü sordüğümüzda insanları bölünmeyecekleri ve ihtilafa düşmeyecekleri bir Mushaf üzerinde toplamak istediğini söyledi. Bizler de bu düşüncesinin doğru olduğunu bildirdik.” Yine Hz. Ali’nin şöyle dediği nakledilmektedir: “Eğer Hz. Osman zamanında ben yönetici olsaydım, onun yaptığının aynısını yapardım.” Bu Mushaflar, İslam coğrafyasının farklı bölgelerine gönderilmiş ve bu Mushaflara gereken ilgi ve alaka gösterilmiştir. İnsanlar da bu Mushaflardan kendileri için başka Mushaflar istinsah etmiş ve asıl mushafa gösterilen kudsîyet ve ihtiram bu Mushaflara da gösterilmiştir. Bu Mushafların tamamı noktasız ve harekesizdi.²

Alusi tefsirinde şöyle demektedir: “Bizim Osman’ın yaptığı ile ilgili naklettiğimizi dakik alimlerin bir çoğu da aktarmaktadır. Hatta onlar, Hz. Osman’ın, Hz. Ebubekir’in cemine herhangi bir ziyade, noksanlık veya tertip değişikliğine gitmediğini, sadece Kur’ân’ın Kureyş lehçesi ile indiğini delil göstererek insanları Kureyş lehçesi üzerine birleştirdiğini bildirmektedirler.”

İbnu’t-Tîn ve başkaları şöyle demiştir: “Ebubekir ve Osman’ın cemi arasında ki fark şudur: “Ebubekir’in cemi Kur’ân hafızlarının ortadan kalkması ile Kur’ân’ın da yok olması endişesinden kaynaklanmaktaydı. Çünkü daha önce Kur’ân (iki kapak arasında) bir araya getirilmemişti. Hz. Ebubekir, Hz. Peygamber’in kendilerine öğret-

1. Aynı yer.

2. Tarihu'l-Mushaf.

miş olduğu şekilde Kur'ân'ı sure ve ayet tertibiyle sahifelerde topladı. Hz. Osman'ın cemi ise Kur'ân'ın farklı lehçelerde okunmasından meydana gelen ihtilaf nedeniyle olmuştur. İnsanlar, çok rahat bir şekilde Kur'ân'ı lehçeleriyle okuyorlar ve birbirlerinin okuyuş şekillerini tasvip etmiyorlardı. Hz. Osman işin çok ileriye götürülmesinden endişelenerek bu sahifeleri bir mushafta topladı ve Kur'ân'ın kendi lehçeleri ile indiğini delil göstererek sadece Kureyş lehçesine göre yazdı. İlk etapta kolaylık olsun diye Kur'ân'ın Kureyş lehçesi dışındaki lehçelerle okunmasına müsaade edilmişti. Hz. Osman gelinen noktada ihtiyacın kalktığını düşünerek Kur'ân'ın sadece Kureyş lehçesiyle okunmasının daha uygun olacağını düşündü.”

Buraya kadar anlattıklarımızdan Kur'ân-ı Kerim'in üç defa toplandığı ve yazıldığı anlaşılmaktadır. Birinci defa Hz. Peygamber, ikinci defa Hz. Ebubekir, üçüncü defa ise Hz. Osman döneminde olmuştur. Birinci toplama ayetleri yazmak, sıraya koymak ve surelerdeki yerlerine yerleştirmekten ibarettir. Fakat bu ameliye dağınık bir halde idi. İkinci toplama ise ayetlerin ve surelerin düzenli bir şekilde sahifelerde bir araya getirilmesinden ibarettir. Hz. Osman döneminde gerçekleştirilen üçüncü toplama ise Hz. Ebubekir döneminde sahifelerde bir araya getirilenlerin Kureyş lehçesi üzere Mushaflarda istinsah edilmesi ve büyük İslam merkezlerine gönderilmesinden ibarettir. Bunun sonucunda (genişlemiş) İslam coğrafyasında lehçelerin farklılığından kaynaklanan ihtilaf ve fitnelerin önüne geçilebilmiştir. Hz. Ebubekir döneminde toplanan sahifeler, “Ebubekir sahifeleri” şeklinde isimlendirilirken Hz. Osman döneminde bu sahifelerden istinsah edilen Mushaflar ise “Osman Mushafları” olarak isimlendirilmiştir.

Ebubekir el-Enbari şöyle demiştir: “Allah'ın nuzulünden sonra tilavetini kaldırdığı, neshetmediği ve resmini ispat etmeyi emrettiği Kur'ân'ın tamamı, Osman mushafının ihtiva ettiği ve iki kapak arasında bulunan bu (Kur'ân) olup kendisinde herhangi bir eksiklik bulunmamaktadır. Bunun tertibi ve nazmı, Allah'ın Resulüne bildirmiş olduğu ayetlerin tertibinden ibarettir. Sonra olan ileriye taşınmadığı gibi, önce olan da sonraya taşınmamıştır. Ümmet Hz. Peygamber'den bütün surelerin ayetlerinin tertibini ve bulunduğu yerleri kavramış ve öğrenmiştir. Yine ümmet, Hz. Peygamber'den kırâ'atler ve tilavetin bizzat kendisini aldığı gibi yerlerini de öğrenmiştir.”

Beğavi şöyle demiştir: “Sahabe, Kur'ân hafızlarının ortadan kalkmasıyla Kur'ân'ın da kaybolacağı endişesine binaen, Allah'ın Peygamber'ine indirdiği şekil üzerine herhangi bir ziyade ve noksanlık yapmadan Kur'ân'ı iki kapak arasında toplamıştır. Böylece sahabe herhangi bir takdim ve tehir yapmaksızın ve Hz. Peygamber'den aldıkları tertibi değiştirmeksizin Kur'ân'ı Hz. Peygamber'den duydukları şekilde yazdılar. Hz. Peygamber (sav) ashabına telkinde bulunur ve şu anda elimizde bulunan Mushaflardaki tertib üzere -ki bu tertib Cibril(as)'ın her inen ayet sırasında kendisine öğrettiği ve hangi sureye yerleştirileceği konusunda kendisini bilgilendirdiği tertiptir- üzere inen Kur'ân ayetlerini onlara öğretirdi.” İbnü'l-Hassâr şöyle demiştir: “Surelerin tertibi ve ayetlerin yerlerine konulmaları vahiy ile olmuştur. Hz. Peygamber sahabeye her inen ayetin hangi surede yer aldığını bildirirdi. Bu tertib, Hz. Peygamber'in tilavetinden ve ümmetin icmaından mütevellid mütevatir nakil sonucunda oluşan kesin bilgi ile meydana gelmiştir.”¹

1. Eş-Şeyh Huseyin Mahlûf, Safvetu'l-Beyân li Meanî'l-Kur'ân, I, 8.

Bu anlatılardan çıkan sonuç şudur: Her yer ve şehirdeki lehçe farklılığı gibi Arap yarımadasında da tek bir dil olduğu halde kabilelerin dilinin lehçelerde ve okumalarda birbirinden farklı olduğu bilinmektedir. Kur'an, ilk etapta Kureyş lehçesi ile indiği halde her kabile mensubuna kendi lehçesi ve adeti ile onu okumasına cevaz verilmişti. Çünkü bu durum, manaların ve dolayısı ile hükümlerin değişmesine sebep olmuyordu. Bu sadece onlara, rahat okumaları için bir kolaylıktı. İslam coğrafyasının genişlemesi, Arapların kurak çölleri aşip geniş toprakları feth etmeleri, başka milletlerin Müslüman olması, onların Arap olmayanlarla karışması sonucunda insanların lehçeleri ve adetleri üzere Kur'an okumaya devam etmeleri halinde çeşitli fitnelerin ortaya çıkmasından korkulmuştur. Birisi, başkasının alışkın olmadığı ve bilmediği bir şekilde Kur'an'ı okuduğunu duyuyor ve onun Kur'an'ı kasten tahrif ettiğini düşünüyor ve onu ya tekfir ediyor veya fasıklıkla suçluyor ya da lafızlardaki ve tilavetteki bu ihtilaf, tahrif kapısını aralıyor veya Arap olmayanlarla karışma neticesinde bazı Arapların lehçelerinin değişmesine sebebiyet veriyordu. Böylece onlar da Kur'an'ı bozulan lehçelerine indiriyor ve onun söz sanatını ve kırâ'at güzelliğini ortadan kaldırıyorlardı.

Müslümanları bu fitnelerden uzak tutmak amacıyla Hz. Osman sahabe ile istişare sonucunda Hz. Ebubekir döneminde bir araya getirilen sahifelerden Mushafların istinsah edilmesine, farklı İslam beldelerine gönderilmesine ve diğer kırâ'at ve lehçelerde yazılmış olan öbür muhsafların tedavülden kaldırılmasına karar verdi. Hz. Osman, bunu yaptı ve sahabeden bir topluluğa sahifeler halinde bulunan Kur'an'ın bir araya getirilerek çoğaltılmasını ve İslam merkezlerine gönderilmesini emretti. Her Mushaf ile birlikte onun kırâ'atini insanlara öğretecek bir sahabeyi de gönderdi.

Şu anda elimizde bulunan Mushaf Hz. Osman'ın kendisinden birçok nüsha istinsah ettiği ve İslam merkezlerine gönderdiği nüshanın aynısıdır. Çoğaltılan bu nüshalar dünyanın farklı merkezlerinde bulunmaktadır.¹

Osman Mushaflarının Sayısı, Yazılış Keyfiyeti ve Hattının Şekli

Ulema, Hz. Osman'ın İslam merkezlerine göndermiş olduğu Mushafların sayısı hakkında ihtilaf etmiştir. Bunların sayısı, Hazma b. Habib ez-Zeyyât'a göre dört, Ebu Hatim es-Sicistani'ye göre yedidir. Bunların en doğrusu, söz konusu sayının altı olduğunu belirtenlerin görüşüdür. Bunlar, Mekki, Şami, Basri, Kufi, Medine halkının geneline ait Medeni-yi Amm ve Hz. Osman'ın kendisi için yazdırdığı Medeni-yi Hâss'tır. Bu Mushafların hiçbirini Hz. Osman'ın kendisi yazmamış, ancak yazılmasını emretmiştir.

Tarihçilerce meşhur olan görüşe göre Kureyş'ten yazıyı ilk öğrenen ve öğreten Harb b. Ümeyye'dir. Bu, Enbari-Himyeri yazısıdır ki, Hicaz'a intikalinden sonra Hicazi olarak isimlendirilmiştir. İslam geldiğinde bu yazı kullanılıyordu. Müslümanlar da vahyi bu yazı ile yazdılar. Sonra Hz. Ebubekir'in Kur'an'ı topladığı sahifeleri ve Hz. Osman'ın istinsah ettiği Mushaflarla diğerlerini de bu yazı ile yazdılar. Kufe yazısı çıkana ve katipler onu kullanana kadar insanlar Mushafları ve diğer yazıları bununla yazdılar. Arap hattının güzelleştirilmesine ve mükemmelleştirilmesine o kadar özen gösterildi ki, Kufe ehlinin yazısı şekliyle Hicaz hattından ayrılır oldu. O anda bu, Kufe yazısı olarak isimlendirildi ve bundan sonra Mushaflar ve yazılar bununla yazılmaya

1. Mecelletu Daveti'l-Hakki'l-Mağribiyye.

başlandı. Osman Mushafları naktasız ve şekilsiz olarak yazılıyor, cüzler, hizipler ve benzerleri için herhangi bir işaret taşıymıyordu. Yazı da deri üzerine ve Arapların bildiği tek yazı olan Kufi hattıyla yazılıyordu. İslam'dan sonra Arapların yazıda kullandığı en kadim yazı malzemesi ince deri idi. Aynı zamanda Araplar kumaşlar, özellikle de keten ipliklerinden üretilen Mısır dokuması, ağaçlar, kemik parçaları, çanak-çömlek ve taşlar üzerine de yazı yazıyorlardı. Abbasiler döneminde ise kağıt olarak bilinen yeni bir yazı malzemesi ortaya çıkmıştır. Bu, üzeri mumla kaplanmış ve görünüşü itibariyle ince deriye benzeyen bir yazı malzemesidir. Arapların bunun yapımını Çinlilerden öğrenmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Çinliler milattan önce kağıdın yapımında uzmanlaşmışlardı. Bu sanat, ülkelerinde yayılmıştı. Müslümanlar Semerkand'ı fethettiğinde bu sanatı onlardan aldılar. Ancak bunun gelişmesi, derinin yazı ve telif ihtiyacına cevap vermemesi nedeniyle I. Abbasi devrinde olmuştur.¹

Arapların acemlerle karışması ve akrabalık bağlarının kurulması neticesinde Arapça'yı yanlış kullanan yeni bir nesil ortaya çıktı. Bu yanlışlık Arap diline ve buradan da Kur'ân kırâ'atına sirayet etti. Bundan dolayı hareketlerin konması kaçınılmaz hale geldi. Sonuçta Irak valisi Ziyad b. Ebih, Ebu'l-Esved ed-Düeli'ye hicri 67 yılında nahiv-dilbilgisi kaidelerini ortaya çıkarmasını emretti. Ebu'l-Esved ed-Düeli, Arapça hareketleri ve harfleri tanıtan noktalardan yararlandı. Onun bu konudaki yöntemi, bir katibi hazır bulundurmak ve ona "ağzımı açtığımı gördüğünde harfin üstüne, ağzımı kapattığımda harfin önüne ve ağzımı eğdiğimde ise harfin altına bir nokta koy" demekten ibaretti. Bu noktalar, yazının renginden olmayan bir mürekkeple konurdu. Bu, yazı ve şekline yönelik Arap hattı ile ilgili ilk ıslah çalışmasıdır. İkinci ıslah ise Emevi halifesi Abdulmelik b. Mervan (h. 86–96) zamanında Acem kâhillerin çoğalması nedeniyle yanlış okuma ve insanların okumayı karıştırmaları üzerine gerçekleşmiştir. Arapça kendi dilleri olmadığı için Acem topluluklara, "cim", "hâ", "hı", "yâ", "tê", "se", "sad", "dad", "tı", "zı", "sin" ve "şın" gibi şekil itibariyle birbirine benzeyen harfleri ayırmaları zor geliyordu. İbn Hallikan "Kitabu't-Tashîf'te Ebu Ahmed el-Askeri'den şunları nakletmektedir: "İnsanlar, Abdulmekil b. Mervan dönemine kadar kırk küsur sene Osman mushafını okumayı sürdürdüler, sonra yanlış okumalar çoğaldı ve Irak'ta yayıldı. Haccac Kur'ân katiplerinden birbirine benzeyen harfler için bazısını bazısından ayıracak işaretler koymalarını istedi." Nasr b. Asım'ın bu görevi yerine getirdiği ve bazısı harflerin üstünde, bazısı da harflerin altında olmak üzere tek ve çift işaretler koyduğu belirtilmektedir.² Nokta ve yazının mürekkebi aynı renkten idi. Çünkü harflerin noktaları yazının bir parçası idi. Buradan "Arapların hareketleri ve noktaları hicri birinci asrın ikinci yarısında, yani Emeviler döneminde kullandıkları" sonucu çıkmaktadır. Ebu'l-Esved ed-Düeli ve Nasr b. Asım'dan önce Araplar hareketleri ve noktaları bilmiyorlardı. Süslemeler, ister cahiliyye dönemine, isterse hicri birinci asrın birinci yarısına ait olsun naktasız olup uzun veya kısa uzatma işaretlerinden herhangi bir alamet taşıymıyordu. Hz. Peygamber'in mektupları da (katipler onları güzelleştirmek için bütün yeteneklerini kullanıyorlardı. Bunlar, Hz. Peygamber'den meliklere ve emirlere gönderildiklerinden yazısının açık ve şeklinin tam olmasına dikkat ediliyordu) naktasızdı. Hz. Osman'ın mushafı da böyle idi.³

1. Muhallefâtü'r-Resûl fî'l-Mescidi'l-Huseynî fî'l-Kâhire, s. 126.

2. Mecelletü'l-Lisani'l-Arabî el-Mağribî, s. 43, sayı, 6, sene 1388.

3. Muhallefâtü'r-Resûl, s. 124.

Üç hareke ile işaretleme ise Abbasi devletinin ilk dönemlerinde Arap dil uzmanı Halil b. Ahmed el-Ferahidi (170/786) tarafından konmuştur.

Hz. Osman Mushafları ise nahivcilerin taktir ettiği ve katiplerin uyguladığı imla kurallarına muhalif özel bir yazı stili ile yazılmıştı. Bu farklılık, hazf, ziyade, hemze, ibdal, vasl ve fasl olmak üzere altı konuda idi. İki farklı kırâ'at söz konusu olduğunda ise bir kırâ'ata göre yazılırdı. Böylece mushafın hattı kıyas edilmez, değiştirilmez ve kendisine tabi olunması gerekli olup muhalefet edilmezdi. Dolayısıyla bunu bilmek Kur'ân ilimleriyle ilgili bir ilim oldu. Beyhaki böyle düşünmektedir.

Hz. Osman Mushafları Hakkında Bilgiler

Daha önce belirttiğimiz gibi Osman Mushafları altı adetti. Hz. Osman, Basra, Kufe, Şam, Mekke ve Medine olmak üzere her bir şehre bir tanesini göndermiş ve bir tanesini de yanında bırakmıştı. Kendisinin okurken üzerinde şehid edildiği ve kanının, “feseyekfikehümüllâh ve hüve's-semîu'l-alîm”¹ ayeti üzerine döküldüğü belirtilen meşhur mushafın da bu olduğu nakledilmektedir. Hz. Osman söz konusu Mushaflardan her birisi ile birlikte gönderildiği şehir halkına onu öğretecek bir kâri de göndermişti. Zeyd b. Sabit'i Medine ve Abdullah b. es-Saib'i de Mekke halkına kâri olarak tayin etmişti. Böylece kırâ'atler yayıldı ve Mushaflar bahsi geçen Osman Mushaflarından istinsah edildi. Hz. Osman Mushafları, daha sonra yazılan Mushafların kaynağı ve aslı olmakla tebcil ve takdis edilirdi. Bundan dolayı Müslümanlar, daha sonra halifeler ve idarecilerin hazinelerine intikal ederek en mukaddes emanetler haline gelip insanların gözünden kaybolana kadar, muhafazalı yerlerde onları itinalı bir şekilde korudular. Ancak daha sonra bu Mushafların ellerine geçtiği kimseler onları sakladılar. Fakat devletlerin değişmesi, hilafetin el değiştirmesi ve soygun ve yağmalamaların meydana gelmesi ile bu Mushaflar başka şehirlere ve başka insanların eline geçti. Öyle ki bunların birçoğunun akibetinden habersiz kalındı. Muhammed Tahir b. Abdilkadir el-Kürdi, “Tarihu'l-Kur'ân” isimli kitabında şöyle demektedir: “Hicaz ve Mısır'daki kütüphanelerde Osman Mushafları hakkında çok araştırma yaptığımız halde varlığına dair bizi tatmin edecek herhangi güvenilir bir habere rastlayamadık. Kahire'de yayınlanan “dünya ve her şey” adlı derginin 24 Ağustos 1938 sayılı nüshasında Almanya'nın Hicaz hükümeti ile yaptığı antlaşma neticesinde altı ay içerisinde Türk kuvvetlerinin Medine'den aldığı Halife Osman'a ait asıl nüshayı iade edeceğine dair bir kayıt gördük. Anlaşılan o ki bu nüshayı, eski imparator II. Wilhelm elde etmiştir. Bu konuya dair bilgimiz bunlardan ibarettir.”²

Medine Mushafı

Medine mushafı alimlerin ve kârielerin kendisinden en çok söz ettiği mushaftır. Nafi ondan çokça nakilde bulunur. İbn Cübeyr h. 580 senesindeki seferinde Mescid-i Nebvi'deki mevcut mushafın Hz. Osman'ın İslam beldelerine gönderdiği Mushaflardan olup şehid edilirken odasında bulunan Mushaf olmadığını belirtmektedir.

Mevlana Şibli Numani Medine mushafının hicri 735 senesinde Medine'de görüldüğünü ve kapağının üzerinde “bu, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. ez-Zübeyr ve Said b.

1. Bakara (2), 137.

2. Tarihu'l-Kur'ân, s. 119.

el-As'ın da içinde bulunduğu sahabeden bir topluluğun icma ile yazıldı" ifadesinin bulunduğunu, diğer kapağın üzerinde de Hz. Osman'ın Mushafları yazmak üzere sahabeden topladığı bazı kimselerin adlarının yer aldığını bildirmektedir. Aynı şekilde Mekke mushafı da bu tarihte mevcut idi.

Semhudi'ye ait "Hulasatu'l-Vefa" adlı eserde, Medine mushafının hicri 654 yılında Mescid-i Nebevi'de meydana gelen yangında yanan kitaplar ve Mushaflar arasında bulunmadığı ve kurtulan az miktardaki eşyalar arasında olduğu nakledilmektedir. Buna göre bu tarihte Hz. Osman mushafı Medine'de bulunmaktadır. Ancak daha sonra nereye nakledildiği bilinmemektedir. Fakat bazı muasır araştırmacılar, Medine mushafının Türkler hicri 1334'te Medine'yi terk edene kadar orada bulunduğunu ve İstanbul'a nakledilmiş olmasının muhtemel olduğunu bildirmektedirler.¹

İmam Mushafı

Hz. Osman'ın kendisine ait mushafına gelince onunla ilgili Şatibi, Malik'ten şöyle aktarmaktadır: "Bahsi geçen Mushaf kaybolmuş olup alimlerimizden onunla ilgili bir haber duymadık." İbn Kuteybe ise şöyle demektedir: "Hz. Osman şehid edilirken odasında bulunan Mushaf, oğlu Halid'in yanında idi, ondan çocuklarına ve torunlarına geçti. Bazı Şam alimlerine göre ise Hz. Osman mushafı Tus şehrinde idi." Ömer Rıza, "Kur'ân Nedir" isimli kitabında şöyle bir rivayet nakletmektedir: "Hz. Osman Mushafı Emevîlerin elinde idi. Endülüs'e göç ettiklerinde beraberlerinde götürdüler. Buradaki İslam devleti düşünce de Mushaf Fas'a nakledildi. İbn Batuta'nın zikrettiğine göre bu Mushaf hicri 8. asırda Fas'ta olup üzerinde kan izi bulunmakta idi." Semhudi Medine mushafının Osman mushafı olduğunu söyledikten sonra şöyle demektedir: "Ben mütekaddim alimlerden hiç birisinin sözünde Osman muhafı ile ilgili bir bilgiye rastlamadım. Aksine onların sözünden anlaşılan, mushafın o dönemde mescitte bulunmadığı yönündedir. Hatta müteehhir alimlerden -konuyla ilgili- ilk tarihlendirmede bulunan İbn Neccar'ın sözünde de Mushafa dair bir bilgiye rastlamıyoruz. Seyyid Berzenci "Nüzhetü'n-Nazirin" adlı kitabında Medine tarihiyle ilgili şöyle demektedir: "Ben, birinci yangında, Mescid-i Nebevi'nin ortasında sağlam kalan kubbe konusunda Matari dışında şu anda Medine'de mevcut mushafın Hz. Osman'a nisbeti ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlamadım."

Şam Mushafı

İbn Kesir, "Fezailü'l-Kur'ân" adlı eserinde şöyle demektedir: "Hz. Osman'ın imam Mushaflarına gelince onların en meşhuru şu anda Şam'da Dimaşk camiinde, doğu cephesindeki odadadır. Bu daha önce Taberiye şehrinde idi. Sonra 518 civarlarında Dimaşk'a nakledildi. Ben onu büyük ve kalın deve derisi olduğunu tahmin ettiğim bir deri üzerinde, muhkem bir mürekkeple sağlam ve güzel bir yazı ile yazılmış bir kitap olarak gördüm."²

Mevlana Şibli Numani, "Tehzibu'l-Ahlak" isimli kitabında Ebu'l-Kasım es-Sebti'nin, "Şam mushafını 654 yılında Emevî camiiinin maksuresinde gördüğünü" nakletmektedir. İbn Abdilmelik de bahsi geçen mushafı 725 senesinde görmüştü. Bazı

1. Tarihu'l-Kur'ân.

2. Tarihu'l-Kur'ân, s. 49

araştırmacılar bu mushafın bir dönem Leningrat'taki müzede Rus çarlarına ait bölme-
de kaldığını, sonra İngiltere'ye nakledildiğini düşünmektedir. Bundan sonraki akibeti-
ni bilmiyoruz. Yazma Mushaflar ve yazma Mushaflar ile ilgili kütüphaneler hakkında
daha fazla bilgi sahibi olmak isteyen Chauvin'in kitabının 10. cildine baksın.¹

Basra Mushafı

İbn Batuta Basra şehri hakkında bilgi verirken şöyle demektedir: “Basra’da bu-
lunan Hz. Ali mescidi şehrin ortasında idi. Mescid şu anda ikamet yerinden iki mil
uzaklıktadır. Halk Cuma namazını bu mescitte kılar ve sonraki Cuma namazına kadar
kapatılır. Hz. Osman şehit edilirken yanında bulunan Mushaf bu mescittedir.” Fazıl
Şihabuddin el-Mercani el-Kazani de şöyle demektedir: “Kırâ’atlar hakkında ilk eser
yazan alim, Ebu Ubeyd Kasım b. Selam el-Bağdâfî”dir. Sonra bu konuda Ahmed b.
Cübeyr el-Kufi eser yazmış ve Mushaf sayısına göre her bir şehirden bir imam seçerek
beş tane ile iktifa etmiştir. Çünkü diğer iki mushafın akibeti bilinmemektedir.”²

Kahire’deki Hz. Osman Mushafı

Kahire’de Hz. Hüseyin mescidinde, birisi Hz. Osman, diğeri Hz. Ali’ye nispet
edilen iki eski Mushaf bulunmaktadır. Berzenci şöyle demektedir: “Kahire’de bulu-
nan mushafın üzerinde “fese-yekfike hü-müllah”³ ayetinin bulunduğu sayfada kan izi
bulunmaktadır. Şu anda Medine’de mevcut olan mushafın durumu da böyledir. Bunun
Hz. Osman mushafı olduğu belirtilmektedir. Mekke’de bulunan Mushaf da böyledir.
Muhtemelen birileri asıl kan izi bulunan mushafa benzetmek üzere söz konusu ayet
üzerine bir işaret koymuştur. Çünkü sadece bir tanesinin bu özellikte olması gerekir.
İbn Cübeyr’in Medine’de mevcut Mushaf hakkındaki sözünden de anlaşıldığı üzere
bu Mushafların Hz. Osman’ın İslam merkezlerine gönderdiklerinden olması muhte-
meldir.” Aynı şekilde Berlin müzesinde ve yine Türkiye’de de eski bir Mushaf bulun-
maktadır. Batıdaki hükümdarlar, Hz. Osman mushafını önlerinde bir deve üzerinde
taşırlardı.⁴ Bazı müsteşrikler, bazı eski alimlerin Mushafları veya Mushaflardan surele-
ri İslam şerhlerinde gördüklerini kuvvetlendiren tarihi rivayetlerden azımsanmayacak
kadar toplamışlardır. Bunların başında üstad Quatremere gelmektedir. Buna göre hicri
4. asrın başında Osman Mushaflarından bir tanesinin var olduğunu öğreniyoruz.⁵

Taşkent’teki Hz. Osman Mushafı

Bu gün Ceylan derisi üzerinde Kufi hattı ile yazılan Özbekistan Cumhuriyeti’nin
başkenti Taşkent’in eski eserler müzesinde büyük bir eski Mushaf bulunmaktadır.
Bu Mushaf, Ak Medrese olarak isimlendirilen Nedir Divan Bey Tağa medresesin-
de özel bir hücrede büyük bir itina ve özenle muhafaza edilmektedir. Bu medrese,
Hace Ahrar es-Semerkandi mescidine bitişiktir. Bu zat, Maveaurnehir’deki Şeyh
Muhammed Bahaüddin’in halifelerinden hicri 895 yılında vefat eden büyük şeyh
ve büyük alim meşhur Hace Ubeydullah b. Mahmud b. Şihab el-Ahrar et-Taşkendi

1. Subhi Salih, Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an, s. 103.

2. Mukaddimetu'l-Vefiyye, s. 22.

3. Bakara (2), 137.

4. Nefhu't-Tib, I, 263.

5. Mebahis, s. 101.

Semerkandi'dir. Bunlar, belirli mevsimlerde ve farklı münasebetlerle bu mushafı halka gösterir, insanlar da Hz. Osman şehid edilirken odasında bulunan Mushaf olduğu düşüncesiyle onu teberrüken ziyaret ederlerdi. "feseyekfihehümüllah ve hüve's-Semiu'l-Alim"¹ ayeti üzerinde kan izi bulunmaktadır. Bu Mushaf önce Şehy Ubeydullah el-Ahrar, vefatından sonra da çocukları ve arkadaşlarının korumasındaydı. Onlar bu mushafı hicri 1285 senesine kadar bu özel yerde korudular. Sonra Ruslar aynı sene içerisinde Semerkand'ı istila ettiklerinde bu mushafın varlığından haberdar oldular ve Petersburg'a taşımaya çalıştılar. 30 Mayıs 1869'da Zuraşan vadisi hakimi General Abramof, Türkistan umum hakimi olan ve Taşkent'te ikamet eden General Fonkaufman'a Semerkant'taki bir mescitte Müslümanların büyük bir değer verdiği Kufi hattıyla yazılmış eski bir Kur'ân'ın bulunduğunu bildirdi. Aynı şekilde ona Semerkant alimlerinin bu mushafı Buhara'ya kaçırmak istediklerini de bildirdi ve en kısa zamanda bunun önüne geçilmesi gerektiğini önerdi. Bunun üzerine General Abramof, Semerkant hakimi Sirof'a Ahrar mescidine giderek bu haberi araştırmasını ve mescit halkına Müslümanların razı olması durumunda Kur'ân'ın devlet kütüphanesine taşınmasının daha hayırlı olacağını bildirmesini emretti. Sirof mescid halkına gitti ve onlarla şöyle konuştu: "Biliyoruz ki bu, Müslümanlar için çok değerli bir hazinedir. Fakat biz onun zayi olmasından endişe ediyoruz. Değeri bilinmiyor ve hiç kimse de onu okuyamıyor. Biz onu Rus devletinin başkenti olan Petersburg'un genel kütüphanesine taşıyabilir miyiz? Burada gerektiği gibi korunması için bütün tedbirler alınacaktır." Neticede Abdulcelil Efendi ve Molla Yahya el-Müfti es-Semerkandi isimli bu alimlerden iki kişinin fetvasını aldı. Bu iki şahıs, mushafı kendi rızaları ile verdiklerini söylediler. Sirof aralarında geçen konuşmaları Abramof'a yazarak gerekçelerini şöyle sıraladı: "Birincisi, bu Kur'ân her ne kadar bu mescitte bulunsada bunun demirbaşlarından değildir. Aksine bu, emirlerin hazinelerine aittir. İkincisi, ne mescit halkının ne de Müslümanların buna ihtiyacı vardır. Üçüncüsü, eski kufi hattıyla yazıldığından bugün onu okuyacak kimse bulunmamaktadır. Dördüncüsü mescit imamları şayet bizim ona ihtiyacımız olursa kendi rızaları ile onu bize verebileceklerini beyan etmişlerdir." Daha sonra Abramof, ilmi ve tarihi açıdan büyük öneme sahip olabileceği düşüncesiyle Sirof'a mushafı getirmesini söylediğini belirtmektedir. Böylece Abramof mushafı onlardan teslim almış ve General Kaufman'a göndermiştir. O da eğitim bakanlığı kanalıyla mushafı Petersburg'taki genel kütüphaneye göndermiştir. Bu olay, miladi 24 Ekim 1869'da olmuştur. Ayrıca General Abramof 100 Rus rubelini mushafın bedeli olarak mescidin hocalarına vermiştir.² General Kaufman, mescid hocalarının mushafı kendi rızaları ile teslim ettiklerine dair bir rapor yazılmasını istemiş ve bu rapora ilgili hocaların, mushafın imparatorluk kütüphanesine nakledilmesini istediklerine dair imzalı bir yazı da eklenmiştir. Bunlar, dört kişi olup mushafın tarihçesi ile ilgili o dönemde Semerkant'ta mevcut alimlerin bilgisine dayanan bir yazıyı da söz konusu rapora eklemişlerdir. Ayrıca bu raporun sonunda General Kaufman'ın kendi imzası da bulunmaktadır.³

1. Bakara (2), 137.

2. Özbekistan tarihi vesikalarından, s. 32-39, Neşru Mecmai'l-Ulum bi Taşkent, 1966.

3. Mecelletu'l-Mirat Bağçe Saray, 1900.

Aşağıdaki General Kaufman'ın Rus eğitim bakanına gönderdiği yazıdır.¹

Muhterem Eğitim Bakanına, 24.10.1869:

Zürafşan vadisi mıntıkasının hakimi General Abramof Semerkand'daki Hace Ahrar Mescidinde muhafaza edilen ve noktasız ve harekesiz Kufi hattı ile yazılı olan Kur'ân'ı bize gönderdi. Hiçbir şekilde Kur'ân'ın değiştirilmeyeceğine inanan Müslümanların bu Kur'ân'a verdiği değer bilindiğinden Semerkand hakimi Binbaşı Sirof bu Kur'ân ile ilgili bilgilerin toplanmasını ve onu Müslümanların ellerinden almamız halinde dini hassasiyetlerini incitip incitmeyeceğinin araştırılmasını emretmişti. Sonuçta Ahrar mescidinin alimleri ve şehrin ileri gelenleri şu düşüncede olduklarını belirttiler:

1. Bu Kur'ân her ne kadar Hace Ahrar mescidinde bulunsa da onun mülkü değildir. Aksine bu Kur'ân Emir Buhari hazinesine aittir.

2. Bu gün Müslümanların bu Kur'ân'a ihtiyaçları kalmamıştır. Geçmiş zamanda bu Kur'ân'ı ziyaret etmek için birçok Müslüman taife toplanırdı. Daha sonra Semerkand'a geldiklerinde sadece Buhara emirleri bu Kur'ân'ı ziyaret ederlerdi.

3. Hiç kimse bu Kur'ân'ı okuyamamaktadır. Bundan dolayı asırlardır bu Kur'ân tilavet edilmemektedir.

Bundan sonra General Abramof bu Kur'ân'ı aldı ve mescid için yüz Rus rublesi verdi ve Semerkand alimleri buna çok sevindiler.

Ben yazılış tarihi itibariyle dünyaca büyük bir öneme haiz olduğu düşüncesiyle teslim aldığım bu Kur'ân'ı size göndermede acele ediyorum. Bu Kur'ân ile birlikte olan sayfalar bunun aslı ve Ahrar mescidine geliş serüveni hakkında tam bir bilgi ihtiva etmektedir. Bu sayfalar benim emrimle Molla Abdulcelil ve Müfti Molla Muin gibi bu mescidin alimlerinin ifadelerinden toplanmıştır. Yüce makamınızdan ricam, söz konusu sayfalar ile birlikte benim adıma bu Kur'ân'ın umum Çarlık kütüphanesine hediye edilmesidir.

General I. Adyutant – Fonkaufman

Onay: Divan müdürü, General Mayor Gamzin

Başkatip: Diyakof

Böylece (Ruslar) mushafı alıp büyük bir itina ile Petersburg'a gönderdiler ve bu Mushaf beraberindeki rapor ve müfti Molla Muin ve Molla Abdulcelil'den alınan ve müsteşrik Kon tarafından bir araya getirilen malumat ile birlikte çarlık müzesinin yazmalar kısmına konuldu.²

Daha sonra meşhur Rus müsteşrik Şibonin "el-Kur'ân'u'l-Kufi" ismiyle bir risale yazdı ve müsteşrik Kon'un bu mushafın tarihi ile ilgili bahsi geçen alimlerden derlediği bilgileri ve bu mushafın Semerkand'dan nakli hakkında resmi verilere dayanan haberleri burada topladı. Bu 1890 yıllarında derlendi. Buna göre Şeyh Abdulcelil ve

1. Tercemetü'l-Mercani, s. 117, matbaatu'l-maarif bi Kazan, 1333.

2. 1840–1888.

Seyyid Yahya Hacı Müftü, bu mushafı Şeyh Abdulah el-Ahrar'ın Rum diyarından (Türkiye'den) getirdiğini haber vermektedirler. Yine bu şahısların aktardıkları bilgilere göre Mushaf, 68X53 cm. ebadında olan 353 yapraklı (toplam 706 sayfadan) ibarettir. Mushafın zayı olan yaprakları yerine, normal kağıttan 69 sayfa eklenmiştir.¹

Böylece Mushaf miladi 1917 senesine kadar Petersburg kütüphanesinde korunmuştur. Eski eser meraklılarından Müslüman olan ve olmayan birçok grup onu ziyaret etmiştir. Mushafın yanında bahsi geçen rapor ve tutanaklar da bulunmaktaydı. Dergiler ve gazeteler de onun hakkında bilgi vermişlerdir. "Mirat" gazetesi de 1900 yılı, 11-12. sayılarında "el-Mushafu'l-Osmani ve'l-Kur'ânü'l-Kufî" başlığı ile 1891'de Petersburg'ta, katip Şibonin'in neşredilen risalesinde aktardıklarının özetini yazdı. Gazete, bu mushafın Petersburg'taki matbaalardan birinde arkeoloji enstitüsü tarafından basılacağını bildirdi. Tashih işi, İlyas Mirza el-Borağani el-Karimi'ye tevdi edilmişti. "Din ve maişetü'l-Kazaniyye" adlı derginin hicri 1328 senesinde çıkan 14. sayısında çıkan bir makalede bu mushafın yasin suresinin önce 1905'de, adı geçen musahhihin gayretiyle neşredildiğini bildirdi. Daha sonra hicri 1322 senesinde adı geçen enstitü tarafından, uzman Bisaruf'un gözetiminde aslının aynısı yani 68x53 ebadında ve cildinin aynı renginde olmak kaydıyla tamamı, 50 nüsha olarak basıldı. Onlardan birer tane olmak üzere, Sultan Abdulhamid'e, İran şahına, Buhara, Afgan, Fas emirliklerine ve bazı ileri gelen Müslüman büyüklerine hediye edilmiştir. Her birisi 500 Rus rublesi karşılığında 25 tanesi de satılmıştır. Bundan önce de 1895 yılında Araf süresinin bir sayfası 2000 adet basılmış ve Müslüman ülkelere satılmıştı. (Bahsi geçen) makalenin katibi Abdullah el-Maazi, kütüphaneye naklinden önce soyguncuların bu mushafın yapraklarına zarar verdiklerini ve satıldıklarını aktarmaktadır. Vakıa halen bazı yerleşim birimlerinde bu mushafın yapraklarının var olduğunu ben de duymaktayım.

Osman Mushafının Komünizmin Ekim Devriminden Sonra Kütüphaneden Çıkması

Osman mushafının (bütün Maverau'n-Nehir Müslümanları için kendisiyle gururlandıkları ve zaman zaman ziyaret ettikleri bir genel vakıf ve miras olduktan sonra) elerinden ve İslam beldelerinden alınıp satın alma yoluyla çarlık mülkiyetine geçirilmiş olması, inananlarda derin bir iz bırakmıştı. Özellikle Müslümanların aydınları kendi aralarında bu konuyu o denli esefle tartışır hale gelmişti ki bir kısmı bunun Osman Mushaflarından olmasını dahi kabul etmek istemiyordu. (Büyük şöhret sahibi) Kazanlı Allame Mercani birçok eserinde bu konuyu ilk defa gündeme taşıyandır. Üstad Musa Carullah Efendi gibi diğer alimler de ona uymuştur. İslam beldelerindeki gazete ve dergiler konuyla ilgili onlardan aktarımlarda bulundular. Bu durum genelde çarın bu mushafı Petersburg'daki kütüphanesinde bulundurmasının önemli olmadığına inananların tahrikiyle oluyordu. Böylece Müslümanlar arasında bu durum sıkıntı meydana getiriyor, onları kara kara düşündürüyor ve Mushafı geri almak için bir çözüm de bulamıyorlardı. Taki Ekim'deki komünist ihtilalin hakim olmasıyla çarlık hükümeti yıkılıp Rusya genelinde hürriyet ve eşitlik sağlandı ve despot çarlık döneminde hakları gasbedilenlere imkan derecesinde yeniden kurulan hükümetin adaleti gölgesinde hakları

1. Mecelletu'l-Mirat, sayı, 11-12, 1900.

geri verildi. Neticede halklar uyandı ve Rusya'daki Müslümanlar da seleflerinin, inandıkları peygamberlerinin şehri Medine'den getirdikleri mushafı geri almak için uğraşmaya başladılar. Özellikle dinlerini her ne kadar zaman uzasa da peygamberlerinin dilinden taptaze bir şekilde nakleden ve inançlarının temeli olan bu Mushaf kendileri için büyük önemi haizdi. Böylece bazı gazeteler, büyük tüccar Ahmed Beğ Salihov'un hükümet dairelerine müracaat ettiği ve Bolşevik hükümetinin mushafı Müslümanlara geri vermeyi kabul ettiği yayınlandı.

1335 senesinin 31. sayısında Dağıstan İslam gazetesinin (Osman mushafı Petergrat'tadır) adıyla yayınladığı bir makalenin tamamını aktarmak istiyoruz: "Tevatür derecesine varacak kadar havas ve avam arasında meşhur olduğuna göre imam mushafı veya Osman mushafı olarak bilinen bir mushafı müminlerin emiri Hz. Osman yazmış ve şehid edildiğinde de o mushafı okuduğu ve kanından damlaların "feseyekfike hümuillüh ve hüvessemiulalim"¹ ayeti üzerine sıçradığı belirtilmektedir. Ancak eskiden beri kesin olarak o mushafın hangisi ve nerede olduğu bilinmemektedir. Öyle ki Sehavi, imam Malik'in "onun kaybolduğunu ve güvenilir alimlerden onunla ilgili bir bilgiye rastlamadıklarını" dediğini nakletmektedir. Daha sonra Sehavi, İbn Kuteybe'nin; "Hz. Osman şehid edildiğinde yanında bulunan mushafın oğlu Halid'in yanında bulunduğu, ondan da sonraki nesline geçtiği" şeklinde bir ifade kullandığını aktarmaktadır. Yine Sahavi, "bazı Şamlı alimlerin kendisine, söz konusu mushafın Tus'ta bulunduğunu" söylediklerini de aktarmaktadır. Ebu Ubeyd Kasım b. Selam' "el-Kırâ'at" isimli kitabında şöyle demektedir: "Hz. Osman'a ait olduğu söylenen mushafı gördüm. Mushaf bazı emirlerin hazinelelerinden benim için çıkarıldı. Bu, Hz. Osman şehid edilirken yanında bulunan mushaftır. Bazı yerlerinde kan izlerini gördüm." Sehavi'nin aktardığına göre Ebu Cafer en-Nehhas, imam Malik'in "o kaybolmuştur" sözüne binaen Ebu Ubeyd'in söylediklerini reddetmektedir. Ancak bu doğru değildir. Çünkü imam Malik'in sözünde mushafın bütünüyle mevcut olmadığına delalet eden bir şey yoktur. Zira kaybolanın zamanla bulunması ve ortaya çıkması mümkündür. Bana göre Sehavi'nin söyledikleri doğrudur. Ancak Ebu Ubeyd'in kendisi de gördüğünün Osman mushafı olduğunu kesin olarak belirtmemektedir. Onun bütün söylediği, "Hz. Osman'a ait olduğu söylenen ve üzerinde kan izi bulunan bir Mushaf gördüğüdür." Halbuki Hz. Osman şehid edilirken yanında bulunan mushafa kanının sıçradığı söylenen çok sayıda Mushaf bulunmaktadır. Ruslar, Semerkand'ı aldıklarında orada bizzat Hz. Osman'a ait olduğu söylenen bir Mushaf buldular ve gerçekten çok önemli olduğuna inanarak itina ile onu Petergrat'a taşıyarak imparatorluk kütüphanesine koyup dünyaya haber yaptılar. Ancak onun bu Mushaf olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Doğru veya yanlış olma ihtimali bulunan Semerkand ahalisi arasında dolaşan rivayet ile bahsi geçen ayet üzerindeki kan izinden başka bunun Osman mushafı olduğuna delalet eden herhangi bir delil de bulunmamaktadır. Bu ise ikna edici bir delil değildir. Çünkü bunun gerçek olmaması ihtimali de vardır. Kazan alimlerinden Mercani, bunun Hz. Osman'a ait Mushaf olduğunu kabul etmemekte ve bu görüşüne "Hz. Osman mushafında "ve lâte hîne menâs" şeklinde –aynı satırda– yazıldığı rivayet edilen ifadenin, bu mushafta bir kısmı satırın sonunda bir kısmı da ikinci satırın başında olmak üzere "velâ tehînu" biçiminde yazılmış olmasını delil olarak zikretmektedir." Halbuki bu

1. Bakara (2), 137.

nüşadaki yazım şekli böyle değildir. Berzenci “Nüzhetü’n-Nâzirîn” adlı kitabında Hz. Osman’ın bir rivayete göre dört, başka bir rivayete göre beş, üçüncü bir rivayete göre de yedi Mushaf yazmış ve günümüzde Mekke, Medine, Mısır ve Petergrat’ta olmak üzere dört Mushaf bulunmakta ve her mushafta “feseýekfike hü müllüh ve hüvessemiulalim”¹ ayeti üzerinde kan izi bulunduğunu belirtmektedir. Daha sonra Berzenci birilerinin Hz. Osman mushafına benzetmek üzere bu Mushafı müdahale etmiş olabileceğini kuvvetle muhtemel görmektedir. Çünkü bu özellikte sadece bir mushafın olması gerekmektedir. Durum nasıl olursa olsun insanlar günümüzde Petergrat’ta bulunan mushafın Hz. Osman’a ait olduğuna inanmakta ve ona büyük önem atfetmektedirler. Bakü’de bulunan eski İslami eserler idaresi bu günlerde Moskova’da bulunan “İslam Şurası” reisine bir telgraf göndermiş ve hem kendisinden ve hem de şuradan bahsi geçen mushafın mezkur kütüphaneden çıkarılmasını ve sıkıntılı günler yaşayan Petergrat’tan daha güvenli olan bazı müesseselere teslim edilmesini talep etmiştir. Sonucun nasıl olacağını ve Rusların buna razı olup olmayacaklarını Allah bilir. 1917 yılındaki Şubat ihtilalinden sonra (Berivbraş) birliklerinden Müslüman bir grup Hz. Osman mushafını kütüphaneden zorla almak istemiş fakat bu birlik geçici hükümet tarafından dağıtılmıştır. Aynı yılın Ekim ayındaki sosyalist devrimden sonra Petersburg’ta yerel İslam şurası kurulmuş ve Mushaf problemini çözmeye çalışmıştır. Bunun üzerine resmi bir talebi yeni hükümete takdim etmeyi kararlaştırmış ve bu konuda yazışmalarda bulunmuştur. Şura, -mushafın iadesine yönelik- sömürgeci ve işgalcilere karşı keskin bir kılıç gibi olan ve halkların haklarının himayesine düşkün olan Sovyet hükümetinin reisi ve ihtilalin sorumlusu büyük Lenin’e talep ve gerekçelerini iletmış, Lenin de hemen mushafın ilgili kütüphaneden çıkarılmasını ve Müslümanlara teslim edilmesini emretmiştir.

Konuya İlişkin Lenin’in Yazısı

Eğitim işleri-Anadolu ve Siliviç (mıntıkası) Halk Komiserliğine

Lonaçarski, 13.9.1917 Petersburg

Petersbur Müslümanlarına ait yerel İslam şurasından bütün Rusya Müslümanları adına umumi devlet kütüphanesinde korunan Hz. Osman mushafının iadesini talep eden resmi bir yazı halk komiserliğine takdim edilmiştir. İslami şura meclisi bu kararın yerine getirilmesini, bütün Rusya Müslümanlarına ait savaş şurası reisi ve şura reisi Osman Hidayetoviç Tokimbitof ve milli parlamento üyesi Kerim Muhammedoviç Sigitov’a havale etmiştir. Bundan dolayı halk komiserleri meclisi gecikmeksizin umum kütüphanede korunan Osman mushafının İslam şurasının denetimine verilmesini kararlaştırmıştır. Bu vesileyle konuyla ilgili emrinizin uygulanması istenmektedir.

Halk Komiserleri Reisi

V. E. Olyanof Lenin

Böylece Sovyet hükümeti Çar hükümetinin Müslümanların elinden alıp şehirlerinden çıkardığı değerli yazmayı Müslümanlara iade etmiştir.² Sonuçta Mushaf, 1917 yılının Aralık ayında Petersburg’tan bütün Rusya Müslümanlarına ait savaş

1. Bakara (2), 137.

2. Lenin – Fîş-Şarkî’s-Sovyetî Mecelletü Sadâkati’ş-Şuûb, “1957”, No. 11, s. 12.

şurası askerlerinin koruması altında Sovyetler Birliğinin Ufa¹ şehrinde bulunan Sibirya ve Avrupa bölgesi Müslümanlarının dini idare merkezine özel bir tirenle getirilmiştir. O gün İslam'ın büyüklüğü ve müntesiplerinin dinlerine olan bağlılığını gösteren bir gündü. Ey sevgili kardeşim, Mushaf kendilerine ulaştığında Ufa şehrindeki tiren istasyonunda meydana gelen manzarayı hiç sorma! müslüman önderler, ülkenin ileri gelenleri, üniversiteler-enstitüler-medreselerdeki talebelerle birlikte cami ve mescitlerin imam ve hatipleri, şehrin kadın ve erkekleri mushafın gelişini karşılamak üzere toplanmışlardı. Ey kardeşim, sen bu şehrin tarih boyunca İslam'ın merkezi, alim ve faziletli insanların mekanı olduğunu biliyorsun. 160 yıl önce kurulan ve hala devam eden dini idare merkezi de buradadır. Yüksek okullar, İslami kütüphane ve enstitüler de buradadır. Mushafın iadesini içeren yazı, aynı zamanda Kazan şehrindeki "Süyumbek" ve Ufa şehrinde meşhur "Kervansaray" mescidinin de dini nezaret denetimine verilmesini kapsıyordu. Bütün bu gelişmeler, Ekim ayındaki komünist devrim neticesinde oldu. Lenin halkların mukaddesatına saygı gösterdi. Bütün banlar Sovyet hükümetini bütün Rusya halklarına ve şark Müslümanlarına yönelik 20 Kasım 1917 senesinde yayınladığı manifestoda açıklanmaktadır. Bu çağrının aslı şu şekildedir:

Bu çağrıdan anlaşılan, bu günden itibaren dinleriniz ve inançlarınızda serbestsiniz. Dini hayatınızı istediğiniz şekilde ve hür olarak inşa edin ve düzenleyin. Sizler hür ve serbestsiniz. Bunun, sizin haklarınızdan olduğunu bilin. Diğer Rus topluluklarının hakları gibi bu da koruma altındadır. Bütün kurumlarınız da Sovyet çiftçileri ve işçilerinin gücüyle himaye edilmektedir.² Hz. Osman mushafının Müslümanlara geri verilmesiyle ilgili yaygın haberi, gazete ve dergilerin çoğu, özellikle de Müslümanlara ait olanları yayınladı. Taşkent'te yayınlanan "İzharu'l-Hak" adlı dergi bunun 18 Ocak 1918 senesinde gerçekleştiğini, mushafın Semerkant'taki ilk yerine tevdi edildiğini ve taş levhasının halen yerinde korunduğunu yazdı.

Meşhur alim Musa Carullah Leningrat'ta neşrettiği "Minber" adlı gazetesinde bazı müftülerin hiyanetiyle "Hâce Ahrar Mescid"inden alınan Osman mushafının nihayet Müslümanların eline geçtiğini yazdı. Şayet bu Mushaf Semerkant'ta kalsaydı yalancı müteşeyyihlerin veya yabancı seyyahların eline düşen soygun malı olur ve bu gün ondan bir yaprak dahi kalmazdı. Mademki Mushaf Semerkant'taki Hâce Ubeydullah dergâhında koruma altındadır bu takdirde Türkistan Müslümanlarını onu isteme hakları bulunmaktadır.³ Kabe anahtarının sahibine iadesi gibi bu mushafın da kendilerine iade edilmesi onların tabii hakkıdır. Fakat onların, mushafa zarar verilmeyeceği güvenli bir yerde onu korumaları gerekmektedir. Mushaf hiçbir kimsenin özel mülkü değil, bütün Müslümanların ortak malıdır. Günümüzde mushaftan geriye 552 varak kalmış, takriben yarısına tekabül eden diğer kısmı ise ziyaretçiler tarafından ya çalınmış veya gasbedilmiştir. Hafız Abdulkerim Efendi Yunus kütüphanesinde bu mushaftan bazı sayfeler bulunmaktadır.

1. Başkırya Cumhuriyetinin başkentidir.

2. Özbekistan Tarihi Vesikalarından, Mecmau'l-Ulûm neşri, 1966.

3. Türkistan müslümanları mushafın Petersburg kütüphanesinden çıktığını ve Tatarya Müslümanlarının eline geçtiğini öğrendiklerinde onun alındığı yere iadesini talep ettiler. Bundan dolayı aralarında tartışma ve husumet şiddetlendi.

Türkistan Müslümanlarının Mushafın Kendilerine Gönderilmesine Dair Talep ve Gayretleri

Hız. Osman mushafı 1923 senesine kadar Rusya sınırları içerisindeki Müslümanların ziyaretıyla şereflenebildikleri bir şekilde Başkırdistan (Başkırıya) Cumhuriyetinin başkenti Ufa şehrindeki dini nezaretin merkezinde kaldı. Mushaf ile ilgili gelişmeler Türkistan bölgesinin önemli merkezleri olan Buhara, Semerkand, Taşkent ve Fergana şehirlerinde de ilgi ile takip ediliyordu. Ancak Semerkand halkının mirası olduğu halde dini merkez yöneticilerinin Mushafı kendileri için alıkoymaya cüret etmeleri onları büyük hoşnutsuzluğa sevk etmişti. Halbuki dini merkezin teşekkür ederek mushafı asıl yerine ve sahiplerine göndermesi gerekiyordu. Fakat dini merkez idarecileri mushafı Ruslardan geri almaya muvaffak olmayı, mushafın yanlarında kalmasının kendilerinin hakkı olarak görüyorlardı. Bu şekilde Türkistan Müslümanlarının mushafı kendilerine iade taleplerine kulak asmadan devam etti ve dini merkez ile o dönemdeki Şeyhülislam olan Özbekistan'ın ileri gelenlerinden Torahan Mahdum Havkandi ve diğerleri arasındaki yazışmalar ve mektuplaşmalar sürdü. Öyleki Torahan Moskova ve Leningrat'a giderek oralarda iki ay kadar kaldı ve Sovyet yönetiminin yöneticileriyle görüşmelerde bulundu. Bu arada Lenin ile de görüşerek onu, mushafın Özbekistan'a iadesi konusunda hükümetin bir genelge yayınlaması gereğine ikna etti. Şeyh Yusuf Carullah el-Fenzavi, bu tartışmaların sürdüğü dönemde Türkistan bölgesinde yaklaşık olarak 75 temsilcinin katıldığı Ufa'da bir toplantının yapıldığı, Mushaf konusunun çok şiddetli tartışmalara neden olduğunu bana iletmiştir. Bu Türkistanlı yetkililer mushafın dini merkezde alıkonulmasının, kardeşlerinin hakkını gasb anlamına geldiğini ve bunun İslam'a göre caiz olmadığını belirtmişlerdir. Böylece ileri geri konuşmalar çoğaldı ve nerede ise iş rayından çıkacaktı. Devrim sonrasında Özbekistan'da Taşkent Müslümanları ve Siriderya bölgesi adına kurulan İslam cemiyeti Müslümanların hakkını talep ediyor ve mushafa kimin layık ve kimin olması gerektiğini savunuyordu. Yine Özbekistan Müslümanları adıyla hükümet dairelerine müracaat ediyor ve bu konuda birçok gazete ve dergi de ona destek veriyordu. Aynı şekilde Türkistan'daki tarihi müzeler ve eski eserlerden sorumlu komisyon da 18 Şubat ve 15 Mart 1922'de yayınlanan kararı üzerine Hız. Osman mushafının Türkistan cumhuriyetine iadesi konusunda Sovyet hükümetine talepte bulunmuştur. Yüksek icra komitesi de 25 Ağustos 1923'te bu konu ile ilgili bir karar yayınladı. Bütün Rusya Müslümanlarının umum merkezi olarak kabul edildiğinden dini nezaret bu konuda yetki sahibi olduğunu düşünerek mushafı yanında alıkoymak istiyor ve Özbekistan Müslümanlarının isteklerine kulak tıkıyordu. Fakat mushafın asıl sahiplerine iade konusundaki Lenin'in emri ve hükümetin kararı, onları Özbekistan Müslümanlarının taleplerine cevap vermek zorunda bıraktı.

Bunun üzerine Taşkent ve Siriderya bölgesi Müslümanlarının İslam cemiyeti, Şeyh Zahiruddin el-E'lem ve İslam cemiyetinin reisi Şeyh Muhammed Hacı Müfti ve başkalarından oluşan bir komite oluşturdu. Bunlara bahsi geçen komitenin vekili Seyyid Kasım Hacıyev de katıldı. Bu olay 1924 yılında oldu. Bahsi geçen komite Hız. Osman mushafını dini nezaretten teslim aldı. Dönüşlerinde onlara Tatarya alimlerinin büyüklerinden Şeyhulkebir Rızaaddin b. Fahreddin, Şeyh Abdullah Süleymani, Şeyh Abdurrahman ve başkaları da refakat etti. Mushaf-ı şerif trende özel bir vagonda,

Müslüman askerlerden oluşan bir manganın korumasında büyük bir hürmet ve itina ile taşınmıştır. Müjde telgrafları Müslümanların yaşadığı bütün şehirlere gönderilmiştir. Gazetelerde Mushaf-ı şerifin Orta Asya ve Moskova arasında uzanan demir yolu hattı ile taşındığına dair haberler yayınlandı. Trenin durduğu ve durmadığı bütün büyük istasyonlarda sabırla trenin gelişini bekleyen kadın ve erkek toplulukları görmek mümkündü. Uzaktan trenin geldiğini gördüklerinde yanlarına gelene kadar tekbir ve tehlil (lâ ilâhe illallah) getirirlerdi. Tren yanlarına vardığında ise topluluğun ileri gelenlerinden bir veya iki kişi mushafın içinde bulunduğu vagona çıkar, içeri girmelerine ve mushafı görmelerine, mushafın içine yerleştirildiği sandukayı öpmelerine müsaade edilirdi. İnsanlar, mushafı ziyaret etmeden vagondan inmezlerdi. Onların çoğu ellerini vagonun etrafına dokundurur ve yüzlerine sürerlerdi. Tren istasyonlardan bu şekilde geçerek Taşkent şehrine ulaştı. Buradaki istasyon Müslümanlarla dolup taşmıştı. Bütün topluluklar arasından beyaz sarıkları ve yüzlerini kaplayan sakallarıyla şeyhlerden ve İslam önderlerinden oluşan bir heyet muhaf-ı şerifi taşımak üzere çıktı. Binlerce Müslüman kadın ve erkeklerden oluşan kalabalık da bekliyordu. Ortamı, saygı ve hürmet kaplamış, gönüller ve kalpler titriyordu. Derken, söz konusu topluluk başlarının üzerinde Mushaf-ı şerif olduğu halde görüldü. İnsanların tekbir sesiyle istasyon sallanıyordu. İnsanlar ağlıyor ve kalpler bu anda meydana gelen Allah'ın ve kadim keliminin büyüklüğünden neredeyse uçuyordu. Bazı konuşmacılar da yaklaşık olarak elli senelik bir ayrılıktan sonra Mushaf-ı şerifin Özbekistan topraklarına iadesi konusunda konuşmalar yaptı ve iade ile ilgili faziletin, komünist devrime, Sovyet hükümetinin adaletine ve bu servetin Mâverâünnehir'deki (Özbekistan) Müslüman halka ulaştırılmasını emreden büyük Lenin'e ait olduğunu bildiriyorlardı.

Büyük şeyhler ve dini önderler şehre girene ve İslam cemiyetine bağlı büyük camiye yerleştirene dek mushafı başları üzerinde nöbetleşe taşıdılar. Bu hadise 18 Ağustos 1924 yılında meydana geldi. Bu camide Mushaf için bir oda hazırlanmıştı. Yaklaşık olarak Müslümanların mushafı ziyareti bir yıl kadar devam etti. Osman Mushafının iadesi münasebetiyle civar şehirlerin büyüklerinin ve alimlerinin ve bazı devlet adamlarının katıldığı Taşkent'te birkaç toplantı yapıldı. Toplantıya katılanlar teşekkürlerini bildirerek yeni hükümetin, halkların haklarına ve onların dini şiarlarına ve önderlerine olan yaklaşımına övgülerde bulundular. Mushafın Özbekistan'a iadesi konusunda çok çalışanlardan birisi de Seyyed Torahan Muhdum b. Şeyhulislam el-Havkandi'dir. O bu dönemde İslami meşihat makamında oturuyor ve Sovyet hükümeti yanında da sözü geçiyordu; ayrıca Türkistan'daki İslami şura cemiyetinin de reisi idi (v. 1341, Afganistan). Aynı şekilde Seyyid Murad Kari b. Osman Hacı Bay et-Taşkendi de bu konuda çaba sarfedenlerdendi. Herkesi kendisine teşekkür ettirecek kadar gayret göstermiştir.

Mushafın birçok kere çalınmaya maruz kalması ve başına bu ve bundan başka hadiselerin gelmesinden korkulması nedeniyle ilgililer onun Taşkent şehrindeki (eski) eserler müzesine nakledilmesini uygun gördüler. İşte bu Mushaf demir bir sandık içerisinde konunun mütehassıslarının yardımıyla sıkı bir koruma ve büyük bir itina ile burada muhafaza edilmektedir. Cibab çarşısı yanındaki bu müze, Özbekistan'daki ilk müzedir. Mushafın eski eserler sınıfına dahil olması nedeniyle 1926 yılında ona müstakil bir salon tahsis edildi. Birkaç sene önce müze müdürleri onu ziyaret etti. Müzede

bulunan mushafı, 1956 yılında Pakistan ruhani cemaati, 1958 yılında Suriye heyeti, 1960 yılında da Fas heyeti ve diğerleri ziyaret ettiler. Allah'ın kendilerine ihsan ettiği bu ziyaret münasebetiyle onların sevinçlerini ve teşekkürlerini ifade etmeleri, bizim de mushafı daha çok sevmemize ve ona daha fazla ilgi göstermemize vesile oldu. Ziyaret için Mushaf, bazı zamanlarda bazı dini toplantı mekanlarına götürülüyordu. Fakat uzmanlar, havaya maruz kalmasının onda erken bir bozulma meydana getireceğini bildirdiler ve harici-dahili etkilenmelerden koruyan bazı kimyasal maddelerle sıvanmış bir sandık içerisinde korunmasını tavsiye ettiler.

Hicri 1340 senesinde Kazakistan ve Orta Asya Müslümanları için Taşkent'te bu iş için yapılan toplantıda dini idare kurulduğu zaman Mushafı getirdiler ve ziyaret merasimleri icra edildi. Aynı şekilde dini idarenin merkezinde hicri 1348 senesinde yapılan ikinci toplantıda da (Mushafın) ziyaretine müsaade edildi. Bundan yıllar sonra dini idare mushafın fotoğraflama yöntemiyle istinsahını uygun gördü ve sonuçta üç adet nüsha alındı. Bu nüshalardan biri 1964 yılında Taşkent'teki dini idare merkezini ziyareti vesilesiyle Pakistan'ın eski devlet başkanı Mareşal Muhammed Eyyup Han'a, diğer birisi de Hindistan Cumhuriyeti eski reisi merhum Dr. Zakir Hüseyin'e hediye edildi. (Edebi divanlardan ve Mushaflardan nadide yazmaları ve İslami kitapları ihtiva eden) Taşkent'teki dini idare merkezinde arkeoloji enstitüsünün 1905 senesinde tabetiği Hz. Osman mushafından iki nüsha (daha) bulunmaktaydı. Dini idare bunlardan bir tanesini Fas kralı II. Hasan'a hediye etti. Tabedilen ve fotoğraflanan bu Mushafların nüshalarının dışarıya çıkmaları ile yanıımızda korunan Osman mushafının haberi İslam ülkelerinde yayıldı. Gazeteler ve dergiler mushafla ilgili haberler yayınladılar ve dini idare ile haricteki kurumlar, kütüphaneler, ilim ve din adamları arasında Mushaf-ı şerif konusunda yazışmalar cereyan etti. Bunun üzerine dini idare bu mushafın haberi ve tarihi ile ilgili bir kitabın telif edilmesini ve İslam alemindeki Müslüman kardeşlerimize takdim edilmesi gereğine inandı. Çünkü doğu ve batıdaki bütün Müslümanların yegane değerli serveti budur. Onun varlığından (Müslümanları) haberdar etmek gereklidir. Çünkü o, Müslümanların kendisiyle övündüğü ve iftihar ettiği inananların da korunmuş bir şekilde mevcudiyeti ile sevindiği en değerli şeydir. Bu görevi yerine getirmek ve bununla ilgili haberleri, özellikle de Mavaraunnehir'e gelişi hakkında olanları araştırmak, onun İslam beldelerine gönderilen Osman Mushaflarından bir tanesi belki de Hz. Osman şehid edilirken yanında bulunan İmam mushafı olma ihtimalini tahkik etmek ben aciz kula tevdi edildi.

Osman mushafının Mâverâünnehir şehirlerinde bulunduğunun izahı

Kıymetli okuyucu kardeşim, herhalde senin bu Osman mushafının Mâverâünnehir şehirlerine ne zaman, nereden ve nasıl geldiğini bilmen gerekiyor. Bilmelisin ki, İslam Arap yarımadasında ortaya çıkınca aradan yarım asır geçmeden Arap fatihleri bu bölgeye bu din-i mubini ulaştırdılar. İslam gazileri ile beraber bölgeye gelen sahabe, tabiin ve alimlerin gayretleriyle yerli halk İslam'ı kucakladı. Yine aradan uzun zaman geçmeden aynı bölgede İslami idareler kuruldu ve bu idarelerin zamanında medrese ve camiler boy gösterdi ve bu medrese ve camilerde dini ilimler ve İslami bilimlerin nüveleri filizlendi. Sonuçta bu şehirler Buhari, Tirmizi, Farabi, İbn Sina, Ebulleys es-Semerkandi ve Biruni gibi simalar yetiştirdiler. İslam (bu bölgede) öyle ilginç bir

yayıma gösterdi ki Buhara ve Semerkand gibi büyük şehirler; fakih, muhaddis, müfessir ve diğer ilimlerde ve özellikle de fıkhıta temayüz eden alimlerin uğrak yeri oldu. Şüphesiz ki Mâverâünnehir fakihleri, Hanefi fıkhının kurmayları kabul edilirler. Arap fethi müteakiben (kurulan) hükümetler ve İslami devletler ile Abbasi hilafeti ve (diğer) İslam idarecileri arasında iyi ilişkiler ve kardeşlik esasına dayalı münasebetler gelişti. Öyle ki Mâverâünnehir şehirleri, Çin sınırına kadar İslam beldelerinin güç ve ilim bakımından en gelişmiş oldu. Tarih boyunca birçok taife oralara göçtü. Özellikle de Arap şehirlerindeki iç harpler ve çeşitli karışıklıkların yaşandığı dönemlerde ileri gelenler ve alimlerden bir çok kişi burayı vatan edindi. Zorda kalmış ve siyasi sıkıntılara bulaşmış birçok şahsiyet buralara hicret etmişti. Elimizde şu anda kesin delil olmaması nedeniyle bizler her ne kadar kesin olarak Osman mushafının geliş yolunu, tarihini ve kimin onu şehirlerimize getirdiğini bilmesek de, Mushaf'ların haberlerini aktaran tarihçilerin rivayetlerinden onun şehirlerimize geliş şeklini ve nasıl geldiğini tespit edebiliriz. Bu nakillerden bir kısmı şu şekildedir:

1. İbn Kûteybe tarihinde şöyle demektedir: “Hz. Osman şehid edilirken yanında bulunan imam mushafına oğlu Halid, ondan da onun çocukları varis oldular. Bazı Şam alimlerinin bana söylediklerine göre bu Mushaf şu anda Tus topraklarında bulunmaktadır.”

2. Emin el-Haneci “Muncemu'l-Umrân”da –İbn Batuta’nın Basra’da Hz. Osman mushafı ve eski eserleri gördüğünü söylediği seyahatini zikrettikten sonra- şöyle demektedir: “Bu Mushaf bundan sonra Basra’dan alınmış ve Semerkand’a nakledilmiştir. Buradan da Rusya’ya götürülmüştür. Mushaf şu anda Petersburg’taki Çarlık kütüphanesinde bulunmaktadır.”¹

3. Tarihçiler, büyük Tatar meliklerinden Saray ve Kıpçak bölgesi meliki ile Mısır sultanı Melik Zahir Ruknuddin ve’ d-Dünya Baybars el-Bendekdari es-Salihi (v. 676 h.) arasında sevgi, kardeşlik ve dostluğun oluştuğunu ve bunlar arasında yazışmaların, hediyeleşmelerin ve karşılıklı elçiler göndermelerin meydana geldiğini zikretmektedirler. Bu tarihçiler, Sultan Melik Zahir’in bir yazışmanın akabinde Melik Berkehan(v. 665 h. Bu, Cengizhan oğlu Cuci’nin oğludur)’a hediyeler gönderilmesini emrettiğini bildirmektedir. Hediyeler arasında Hz. Osman mushafının da bulunduğu belirtilmektedir. Nüveyri, bu mushafın, kabartmalı kırmızı atlas kılıflı, deri bir kap içerisinde, abanoz ağacından yapılmış kürsü üzerinde bulunan gümüş pul oymalı bir sepette bulunduğunu kendisine bildirilğini ifade etmektedir. Şeyh Muhammed Murad b. Abdillâh er-Remzî el-Bulğârî el-Mekkî (1940’larda Doğu Türkistan’da vefat etmiştir) “Telfiku’l-Ahbâr fî Târîhi Kazan ve’l-Bulğâr” adlı eserinde konuya ilişkin bilgileri naklettikten sonra şöyle demektedir: “Hz. Osman mushafı olarak meşhur olan ve Rusların Semerkand’dan Petersburg’a götürüp Çarlık kütüphanesine koydukları mushafın bu Mushaf olması uzak bir ihtimal değildir. Şöyle ki, Timurlenk’in Toktamış Han ile savaşıp Saray’ı istila ederken mushafı Saray’dan Semerkand’a götürmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Dolayısı ile bazılarının dayanılacak deliller olmaksızın bunu uzak bir ihtimal göremeleri doğru değildir.”² “Nâzûratü’l-Hakk fî Faraziyyeti’l-İşâ’i

1. S. 134-135.

2. I, 443.

ve in lem Yeğib eş-Şefak” gibi başka eserlerin de müellifi olan Şeyh Remzi Allame Şihabuddin el-Mercani el-Kazani, “el-Fevâ'idü'l-Mühimme”¹ adlı kitabında şöyle demektedir: “Semerkand, Buhara ve diğer şehirlerin halkları arasında dolaşan asılsız haberlerden biri de Semerkand şehrindeki Ahrar medresesinde bulunan mushafın, imam mushafı olduğu yönündeki kanaattir. Güya onu Ahrar'ın dedesi Kaffal eş-Şaşı (v. 366 h. Kabri Taşkent'tedir) Bağdat'tan memleketine getirmiş ve Şeyh Abdullah'a kadar ki çocukları ona varis olmuşlardır. Şeyh Abdullah Ahrar da onu medresesine koymuştur. Bu Mushaf her ne kadar değerli eski eserlerden olsa da birçok delillerden dolayı imam mushafı değildir. Bu delillerden biri şöyledir: Ebu Ubeyd Kasım b. Selam el-Bağdâdî (v. 224 h.)'nin ifadesine göre (Osman mushafındaki) “lâ” edatı satırın sonunda, “hîne” kelimesi ise diğer satırın başında bulunmaktadır. Halbuki ben, Semerkand'daki bu mushafı inceledim ve sonunda bu kelimenin Ebu Ubeyd'in söylediği şekilde olmadığını gördüm. Çünkü “te” harfi bitişik olmadığı gibi ne “lâ” edatı satırın sonunda ve ne de “hîne” kelimesi diğer satırın başındadır. Ruslar hicri 1285'te Semerkand'ı işgal ettiklerinde bu mushafı Petersburg'a götürmüş ve bu asılsız haberi Semerkand halkından alıp gazetelere taşımışlardır. Verdiğim beyanat ile bunun reddiyesi, bazı Kostantiniyye (İstanbul) gazetelerinde² yer almıştır.” Mercani ise şöyle demiştir: “Ben aynı zamanda Mushaf konusunu “Vefeyâtü'l-Eslâf” adlı kitabımda Şeyh Abdurrahman b. Osman el-Otuz Eymani (v. hicri 1251)'nin hal tercemesini yazarken zikrettim.” Mercani söz konusu kitabında şöyle devam etmektedir: “Adı geçen Şeyh Abdurrahim, Semerkand'ı ziyaret ederken bu mushafın düzeltilmesi gereğini düşünmüş, yapraklarını ve yazılarını düzeltmiştir. Ayrıca kaybolan sayfaları yeniden yazmış ve tahrib olmuş yerleri de tamir etmiş, aslına uygun olması için elinden gelen çabayı göstermiştir. Bu Mushaf Kaffal eş-Şaşı'den hatta Şeyh Abdullah el-Ahrar'dan çok sonra Kahire'de bulunuyordu. Bu hususu İbnu'l-Cezeri ve başkaları da zikretmektedir.”³

Bu, Mercani'nin İstanbul'daki gazete sahiplerine yazdığı risalenin metnidir.⁴ “Semerkand'da Hacı Ubeydullah Ahrar'a nispet edilen medresede Kufi yazı ile deri üzerine yazılmış ve içinde sure isimleri, ayet numaraları, vakıf-ırab, hareke ve noktalama işaretlerinin olmadığı eski bir Mushaf bulunmaktadır. Sayfaların sonunda (Hz. Osman'a ait) kan olduğu öne sürülen kırmızıya çalan (şafak renginde) bir renk mevcuttur. Buhara ve Semerkand ahalisine göre bu bizzat Hz. Osmân'ın kendi mushafıdır. Ruslar Semerkand'ı işgal ettiklerinde bunu Petersburg'a götürdüler ve defalarca gazetelerde övünerek “bunun Müslümanların ana mushafı olduğunu ve Müslümanların onu okuyamadığını” yazdılar. Bu Mushaf her ne kadar eski eserlerden olsa da benim kanaatime göre imam Mushafı değildir. Hicri 1260 senesinde Semerkand'a gittiğimde ona bakmış ve okumuştum. Bundan on beş sene önce de kitabım “Vefeyâtü'l-Eslaf”ta Molla Abdurrahim b. Osman el-Otuz Eymani (v. hicri 1250)'nin hal tercemesinde bu Mushaf hakkında kesin görüşümü belirtmiştim. Ben, tercemeyi bütünüyle size gönderdim. Eğer gazetelerde ve mecmualarda yayınlanırsa daha güzel olur. Çünkü onda Rusların övünerek öne sürdükleri iddialara yeterli ce-

1. S. 61. —

2. Hakaiku'l-Vekâyi', 1289, Rabiulevvel, 6; Basiret, 1289, Safer, 15; Ceridetü'l-Havadis, 1288, Zilhicce, 25.

3. Tercemetü'l-Mercani, s. 215.

4. Aynı kaynak, s. 216.

vap bulunmaktadır. Ben ve Şeyh Otuz o mushafı okuduk ve onun, Osman mushafı olmadığını anladık. Şayet söz konusu tercemeyi yayınlayıp birkaç nüshasını bu tarafa gönderme lutfunda bulunursanız makbule geçer. Çünkü Ruslar, Buhara emirinin sefiri Hacı Yahya'dan bu Mushafın durumunu sordular. O da araştırma yapmaksızın adetleri olduğu üzere bunun Osman Mushafı olduğunu bildirdi. Onlar da bunu gazetelerde yazdılar. Mercani'ye bölgemizin önde gelen alimlerinden bir çok eseri olan Musa Carullah Efendi de tabi olmuştur. "es-Seyahatü fî Mâverâinnehr" adlı kitabında Musa Carullah şöyle der: "Günümüzde Petersburg'ta muhafaza edilen ve Hz. Osman'a ait olduğu düşünülen Mushaf, ilk önce Semerkand'daki Hacı Ahrar mescidinde bulunuyordu. Ben de Petersburg'u ziyaretimde bu mübarek mushafı ziyaret ettim ve kesin olarak imam mushafı olmadığı kanaatine vardım. Çünkü bu Mushafın gerçekten hacmi büyüktür. Halbuki, (alimlerin ifadesine göre) imam mushafının eni, iki el büyüklüğündedir. Uzunluğu ise bundan biraz daha fazladır. Alimler bunu kitaplarında zikretmiştir. Buna göre Mushaf bizim normal yazmalarımızdan biraz büyük olmakla birlikte Petersburg'taki kütüphanede korunan Mushaf büyüklüğünde olması kesinlikle mümkün değildir. Ayrıca Osman mushafı görüldükten sonra kaybolmuş ve Hz. Osman'ın oğlu Halid'in yanında bulunması dışında bir daha kendisinden haber de alınamamıştır. Bundan sonra nereye gittiği bilinmemektedir. Daha sonra Musa Carullah, Petersburg'ta bulunan mushafın Osman mushafı olmadığına dair ilk bilgiyi vermesi nedeniyle üstad Şihabuddin el-Mercani'nin bir önceliği bulunmakla birlikte düşüncesini delillendirmede isabet etmediğini belirtmektedir. Ona göre şayet biz bu mushafın şekil yönünden imam mushafına uymaması ile delil getirsek iş daha kolay olur. Zira bu mushafın şekli birkaç yerde Hz. Osman mushafının şekline muhaliftir."¹ Mercani'nin, Ebu Ubeyd'den nakledilenle Semerkand mushafının Osman mushafı olmadığına istidlalde bulunması, Ebu Ubeyd'in söylediğinin doğru kabul edilmesi durumunda ancak sahih olabilir. Bu konuda Ebu Ubeyd'in sözünü reddedenler de bulunmaktadır. "Mevridu'z-Zaman"da Ebu Ubeyd'e ulaşan bir senetle Dani, Ebu Ubeyd'in imam mushafında "velâ tehînu" ifadesinin bitişik "tâ" ile yazılmış olduğunu dediğini belirtmektedir. Fatah Dani kendilerinin bu şekliyle büyük şehirlere gönderilen Osman Mushaflarında böyle bir yazı türü görmediklerini söylemektedir. Kadim Mushaflarda bulunmaması nedeniyle Ebu Ubeyd'in naklini birçok kimse reddetmektedir. İbnu'l-Enbari ise eski ve yeni Mushaflarda "tâ" harfinin "hîne" kelimesinden ayrı yazıldığını belirtmektedir.

Nusayr; Mushafların, "velâte" yazı şekli yani, "ta"nın "hîne"den ayrı yazılması üzerinde ittifak ettiklerini belirtmektedir. Şatibi "Akile"de, Ebu Ubeyd'in imam mushafının "velâ tehînu" şeklinde bitişik olarak yazılmış olduğunu dediğini aktarmaktadır ki bu görüş çok tepki çekmektedir. Ebu Davud kat' (ayrı yazım) üzerinde durmakta ve "İthafu'l-Fuzala"da "velâte hîne" ibaresinde vaslın (yani, "tâ"nın, "hîne"ye bitişik yazılmasının) reddedildiğini bildirmektedir.

4. Mushafa varis olan şeyhler ve Semerkand alimleri, mushafın Semerkand'dan taşınmasına dair tutanakta da yazıldığı gibi bu mushafın emir Timur'un Semerkand'daki hazinesinden çıktığını General Kaufman'a açıklamışlardır.

1. Tercemetü'l-Mercani, s. 217.

5. Başka bir rivayette (Semerkand şeyhleri ve alimleri) şöyle dediler: “Şeyh Ubeydullah el-Ahrar (v. hicri 895) bir grup arkadaşı ile birlikte Hicaz’a gitmişlerdi. Dönüşte onlardan biri İstanbul’u uğradı. Bu kişi tıp alanında uzmandı. Bir müddet İstanbul’da hastaları tedavi ederek kaldı ve meşhur oldu. Padişah da hasta idi. Tedavi için onu çağırdılar. Padişah hastalığından iyileşince istediğini alabileceğini söyledi. Bu zat da padişahın Osman mushafını kendisine vermesini talep etti. Mushafın Mâverâünnehir halkı nezdindeki değeri biliniyordu. Padişah buna kızdı ve isteğini yerine getirmemeyi düşündü. Ancak bazı vezirler, verilen sözden dönmenin padişaha yakışmadığını ve ayrıca daha sonra mushafı o kişiyi razı etmek suretiyle alabileceğini belirterek mushafı söz konusu kişiye vermesini söylediler. Bunun üzerine padişah mushafın hazineye çıkarılıp adama verilmesini emretti. Bu şahıs mushafa sahip olur olmaz Semerkand’a giden bazı arkadaşlarıyla birlikte onu Şeyh Ubeydullah’a hediye olarak gönderdi. Bir müddet sonra vezir adama kıymetli cevherler takdim ederek ondan muhsafı geri vermesini istedi. Ancak adam özür dileyerek mushafı memleketine gönderdiğini belirtti. Padişah konudan haberdar olunca kafilenin arkasından bir elçi gönderdiyse de Mushaf geri getirilemedi ve mushafın kaderinin bu şekilde olduğu düşünüldü. Mushaf Taşkent şehrinde bulunan Şeyh Ubeydullah’a ulaştı. Şeyh Ubeydullah Semerkand’a hicret edince orada bir mescid ve medrese inşa etti ve mushafı da medreseye yerleştirdi.”

6. Şeyh Ubeydullah’ın halifelerinden olan Şeyh Ebu Ahmed el-Kadi el-Endecani eş-Şaşi de “Silsiletü’l-Arifin” isimli kitabında Osman mushafının gelişi ile ilgili şöyle bir nakilde bulunmaktadır: “Şafii mezhebinin meşhur alimlerinden Şeyh Ebubekir Muhammed b. Ali el-Kaffal eş-Şaşi el-Kebir (v. hicri 364), doğum yeri olan Şaş (Taşkent) şehrinde ikamet ediyor ve sık sık hacca gidiyordu. Gidiş ve gelişlerinde Bağdat’a uğruyordu. O zaten ilim tahsilini de orada yapmıştı. Bir defasında Bağdat’a uğradığında alimlerin, Rum melikinin İbrani diliyle halifeye gönderdiği edebi bir kasideden dolayı kargaşa içinde olduklarını gördü. Rum meliki, ya aynı seviyede bir kaside ile veya her yıl kendisine ödeyecekleri bir vergi ile ya da savaşa hazırlanmakla halifeden cevap bekliyordu. Savaşa hazır olmamaları ve ödeyebilecekleri vergi miktarına sahip bulunmamaları nedeniyle cevap olarak bir kaside inşa etmek zorunda kaldılar. Bunun için Bağdat alimlerini ve bilgilerini topladılar. Ancak onun gibi bir kaside inşa edemediler. Rum elçisi ise taleplerinde acele ediyordu. Şeyh Bağdat’a vardığında yetkin bir alimin Türk beldelerinden Bağdat’a geldiği haberi yayıldı. Halife onu huzura çağırarak alimlerin yerine cevap vermesi halinde istediği her şeyin kendisine verileceğini söyledi. Şeyh kendisine Osman mushafının verilmesi halinde bu işin hakkından gelineceğini bildirdi. Bir müddet tereddüt ettikten sonra onun isteğine cevap vererek şeyhe mushafı teslim ettiler. Bunun üzerine şeyh birkaç gün sonra, cevap olarak istenen kaside gibi benzer bir kaside ortaya koydu. Sübki “Tabakatü’ş-Şafiiyye” adlı eserinde Rum melikinin Müslümanları ve İslam’ı yeren bir kasideyi gönderdiğini ve Şeyh Kaffal eş-Şaşi’nin de cevap olarak onlara muaraza ettiği ve kendisiyle Hristiyanların belini kırdığı bir kaside yazdığını zikretmektedir. Ancak bu nakilde Osman Mushafı zikredilmemektedir.

7. Konuya ilişkin rivayetlerden biri de “Semeriyye” olarak isimlendirilen Semerkand tarihindeki rivayettir. Buna göre “Abdi Derûn” (yani Semerkand dahilinde, zi-

yaret edilen ve kudsanan, çevresinde mescidi ve odaları bulunan kubbeli bir türbede medfun olan Şeyh Abdullah) büyük alimlerden olup Semerkand kadısı idi. Bu aynı zamanda Hz. Osman'ın dünürü ve Mâverâünnehir fatihlerinden, Arapların ilk ordusunun reisi Said'in torunlarından. İşte beraberinden Osman mushafını bölgeye getiren kişi budur. Bu ilk olarak Semerkand'ı fetheden kişidir. Bu zat, fetihlerini "Karaçi" bölgesine kadar götürmüştür.

8. Bu rivayetlerden biri de Beyrut'ta Daru'l-Endülüs'te basılan İbn Kesir'e ait "Fezailu'l-Kur'ân"ın dipnotunda bazılarının yazdıklarıdır. Bu rivayete göre Osman Mushaflarından bir tanesi Rus çarlarının yanında muhafaza edilmekteydi. Onu halefleri olan komünistler fotoğraflama usulüyle bir kopyasını aldıktan sonra Emir Buhari'ye hediye ettiler. Aslının kaybolduğu ve Emir'e ulaşmadığı belirtilmektedir.

9. Bu rivayetlerden diğer bir tanesi ise Ömer Rıza'nın "Kur'ân Nedir = Me'l-Kur'ân" adlı kitabında zikrettiği rivayettir. Ömer Rıza, İslam aleminde mevcut Osman Mushaflarını saydıktan sonra şöyle demektedir: "Bu nüshanın benzeri 1904 senesinde Buhara'dan Moskova'ya nakledilmiş ve daha sonra da Buhara'ya iade edilmiştir. Daha sonra Bolşevikler Türkistan beldelerini işgal edince mushafı ikinci defa alıp Moskova'ya götürdüler. Fakat Müslümanların mushafı geri alma yönündeki çabaları ve gayretleri başarı ile sonuçlanmıştır. Bu nüshanın Ebubekir eş-Şaşi tarafından Şeyh Ubeydullah türbesine konulduğu belirtilmektedir. Onu oradan Bolşevikler aldılar." İyi bilinmelidir ki hem Ömer Rıza'nın söylediği, hem bazılarının "Fazâilu'l-Kur'ân"ın dipnotunda yazdığı ve hem de Subhi Salih'in kitabı "Mebahis"te mushafın İngiltere'ye nakli ile ilgili aktardığı belirsiz bir ifadedir. Semerkand mushafının Petersburg'a oradan da Taşkent'e nakli konusundaki en doğru bilgi bizim söylediğimizdir.

Biz mushafımızın bize ulaşma keyfiyeti ile ilgili bütün okuduğumuz ve duyduğumuz rivayet ve haberleri aktarmış bulunuyoruz. Bunlar dokuz adet rivayettir. Bunların her birisinin doğruluğu hakkında şunları söyleyebiliriz:

1. İbn Kuteybe'nin mushafın Tus'ta bulunduğuna dair rivayeti. Bundan sonra Semerkand tarihindeki rivayetten Hz. Osman'ın dünürü Said'in hicri 54 yıllarında bunu Semerkand'a getirdiğini öğreniyoruz. Buna göre diyoruz ki bu Mushaf söz konusu tarihten itibaren Semerkand'da kalmıştır. Bu iddiamızda da isabet ettiğimiz kanaatindeyiz. Bunu İmam mushafının "dâr olayı"ndan sonra Medine'den kaybolduğu ve bir daha bilginlerden kendisi ile ilgili haber alınmadığına dair imam Malik'ten nakledilen rivayet de desteklemektedir.

2. Muhammed Emin el-Haneci'nin "Muncemu'l-Umran"da İbn Batuta'nın Hz. Osman'a ait imam mushafını Basra'da gördüğüne, sonra bu mushafın Semerkand'a ve oradan da Petersburg'a nakledildiğine dair zikrettiği rivayet. Timur Şam'ı işgal edince Mushafı almış ve (Semerkand'a) götürmüştür. İbn Batuta "Tuhfetu'n-Nazzar" adlı kitabında Şam bölgesini ziyaret ettiğinde Kufi hatla yazılmış bir mushafı Dimaşk'taki Emevi camiinde, başka bir mushafı da Basra'daki Hz. Ali mescidinde gördüğünü zikretmektedir. Timur'un işgal günlerinde Dimaşk'taki Mushaf yanmış, Basra'daki ise Semerkand'a taşınmıştır. Rus yazar Şibonin de "el-Kur'ânul-Kufi" adlı kitabında bu görüşe meyletmiştir. İbn Batuta'nın ziyaretinin Timur'un Şam bölgesini işgalinden önce olduğu gayet açıktır.

3. Tarihçilerin Saray ve Mısır melikleri arasındaki ilişkilerin meydana gelmesi ve aralarında çok değerli eşyaları hediye etmeleri ile ilgili zikrettikleri rivayet. Buna göre tarihçiler Osman mushafının da hediye edilen eşyalar arasında bulunduğunu kesin olarak belirtmektedirler. Kaynaklar, farklı zamanlarda Kahire’de birkaç Osman mushafının bulunduğunu tarihçilerin zikrettiğini ifade ederler. Yine kaynaklar, bu Mushafın Mısır’a geliş keyfiyetini açıklarken onların Hz. Osman’ın İslam beldelerine gönderdiklerinden olduğu görüşünü tercih etmektedirler. Muhtemelen bu kadar değerli bir mushafın meliklerin hazinelerinden sakınılmadan çıkarılması yadırganabilir. Ancak bu dönemde Mısır ve Saray memleketleri arasında ihtiyaç duyulan çok sıkı ilişkilerin kurulması gerektiği bilindiğinde bu şüphe ortadan kalkar. Çünkü bu dönemde zalim Hülagu Bizans ile ittifak edip Mısır’dan intikam almak ve diğer İslam şehirlerini de ikinci defa istila etmek istiyordu. Arkadan Allah’ın izniyle İslam ile şereflenen Saray meliki Berkehân, Hülagu’yu vuruyordu. Dolayısı ile Berkehân, bu çok değerli hediyeye ne kadar da layıktı!

Bu rivayetle kalp tatmin olduğu gibi akıl da onu kabul eder. Biz daha önce Şeyh Murad’ın sözünü aktarmış ve onun dakik bilginlerle birlikte, Mercani’nin bu mushafın imam mushafı veya İslam beldelerine gönderilen Osman Mushaflarından biri olmasını uzak bir ihtimal olarak görmesini reddettiğini ve Ebu Ubeyd’den rivayet edilenle delil getirdiğini zikretmiştik.

4. Semerkand alimleri ve onlardan biri olan Sefir Yahya Hâce el-Buhari’nin, mushafın Timur’un hazinesinden veya kütüphanesinden çıktığına dair açıklamaları. İkinci rivayette Timur’un onu Basra’dan aldığı ve Semerkand’a götürdüğü belirtilmektedir. Herhalde bu doğruya en yakın olanıdır. Çünkü Osman mushafı gibisinin Timur gibi gösterişe ve yücelik sebeplerine çok düşkün olan birisinin elinden kurtulmasının mümkün olmadığı düşünülmelidir. Bu bilginler mushafın dört yüz seneden beri Semerkand’da bulunduğunu haber vermektedirler.

5. Bu mushafın Rum diyarına giren ve Osmanlı halifesi Bayezid’i tedavi eden Şeyh Hâce el-Ahrar’ın bir müridinin vasıtası ile bazı Osmanlı sultanlarının hazinesinden getirildiğine dair rivayet.

6. Bağdat’tan halifelerin hazinesinden Şeyh Ebubekir el-Kaffal eş-Şaşı vasıtası ile geldiğine dair rivayet ki bunu Şeyh Muhammed el-Kadî eş-Şaşı (bu zat Hâce Ahrar’ın halifelerinden olup Taşkent’te kadılık yapıyordu. Günümüze dek kaza hükümlerinin içinde icra edildiği bir mescit ona nispet edilmektedir. İlim ehli olan bazı aileler de hala ona nispet edilmektedir) “Silsiletü’l-Arifin” adlı kitabında ispat etmektedir. Ancak burada dikkat çeken bir ayrıntı bulunmaktadır. Buna göre Şeyh Hâce Ahrar’ın müntesiplerinden olduğu ve mezkur kitabını da şeyhinin menkıbeleri hakkında yazdığı halde Osman mushafına dair kıssaya değinmemektedir. Sadece mushafı zikretmekte ve onu getirenin İmam Kaffal el-Kebir eş-Şaşı olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde Şeyh Muhammed el-Kazî bu nakilden sonra “mushafın imamın zamanından beri Taşkent şehrinde bulunduğuna ve Harzemşah, Taşkent şehrini tahrip ettiğinde Ebu Musa mahallesinde korunduğuna ancak (daha sonra) kaybolduğuna” işaret etmektedir. Şayet mushaf Kadî Muhammed zamanında bulunup Şeyh Ahrar onu beraberinde

Semer kand'a götürseydi Kadı Muhammed onu muhakkak zikreder ve Şeyh Ahrar'ın menkıbelerinden sayardı. Taşkend alimlerinden Fazıl Hâce Damla -faziletli müftü Zıya uddin Han'ın babası- şeyhimiz merhum eş-Şeyh İşan Babahan'ın, "mezkur mahalle bu gün Kani mahallesidir. Bu, İmam Kaffal eş-Şaşı'nın türbesine yakın bir yerdedir. Günümüzde mevcut mushaf orada korunmaktadır" dediğini bana nakletmiştir. Yine dikkat çekici bir başka nokta da şudur: Şeyh Ali b. Huseyin el-Kaşifi, Şeyh Ahrar'ın menkıbeleri hakkında kalınca bir kitap telif etmiştir. Sürekli Şeyh Ahrar'ın hizmetinde bulunan Kaşifi, şeyhinin ahvaline dair küçük-büyük her şeyi zikretmiştir. Buna rağmen Osman mushafına dair herhangi bir şey aktarmamıştır. Ona ve şeyh Ahrar'ın arkadaşlarından başkalarına gizli kalması veya unutulması mümkün olmayan bu değerli menkıbeyi terk etmiş olması çok uzak bir ihtimaldir. Özellikle onun, Şeyh Muhammed el-Kazî'nin "Silsiletü'l-Arifin" adlı kitabında, zikretmediği bazı bilgileri ilave ettiği düşünülürse bu durum daha da ilginç bir hal almaktadır. Bundan mushafın Şeyh Ahrar'ın vefatından sonra ortaya çıktığı ve onun mescidine taşınıp kendisine nispet edildiği sonucunu çıkarabiliriz. Ayrıca mushafı İstanbul'dan getiren mürid ile Kaffal eş-Şaşı'nın kıssalarını da bunun için uydurmuşlardır. Çünkü mushafın Bağdat'tan getirildiği bilinmektedir. Şeyh Ahrar'ı da Kaffal eş-Şaşı'nın mushafa varis olan çocuklarından kılınışlar ve Şeyh Ahrar'ın hicretinde mushafı Semerkand'ten Teşkent'e götürdüğünü belirtmişlerdir. Şayet bu haber doğru olsaydı Şeyh Ahrar'ın hayatına dair yazdıkları kitaplarında bu iki büyük alimin anlatmaları gerekirdi. Öyle ise mushafın Bağdat'tan Semerkand'e Şeyh Kaffal vasıtası ile geldiğine dair rivayet doğru değildir. Çünkü Muhammed el-Kazî ve Mevlana el-Kaşifi'nin (doğru olması halinde) buna vakıf olmamaları düşünülemez.

7. "Semeriyye" rivayeti ki bu, İbn Kuteybe'nin rivayeti ile de desteklenmektedir.

8-9. Dış basın da Semerkand mushafının Osman Mushaflarından bir tanesi olarak meşhur olduğuna delalet etmektedirler.

Bu rivayetleri aktarmamızın sebebi, şu anda yanımızda mevcut mushafın, İmam mushafı olmasa da İslam beldelerine gönderilen mushaflardan bir tanesi olduğunun doğruluğu konusunda genel olarak ikna edici deliller sunmaktır. Çünkü bu mushafın imam mushafı olduğu iddiası, açık nasslara ihtiyaç duymaktadır. Halbuki bizim için bu mushafın Hz. Osman döneminde yazılıp İslam beldelerine gönderilen mushaflardan bir tanesi olması yeterlidir. Zira bu altı veya yedi mushaf arasında hiçbir fark yoktur. Bilakis tamamı eşit düzeyde Hz. Osman'a nispet edilmektedir. Bununla birlikte biz bu iddiamızı sadece bu rivayetlerle doğrulamakla kalmıyoruz; mushafın kitabetinde, hat-tının şeklinde ve üzerine yazıldığı malzemede de iddiamızı doğrulayan birçok unsur mevcuttur. Bu mushaf hicri birinci asrın ilk yarısındaki yazılarda olduğu gibi süslemelerden ve hat sanatından arınmış olarak basit kufi yazı ile yazılmıştır. Aynı şekilde bu mushaf hicri 67'de vefat eden Ebu'l-Esved ed-Düeli'nin harflerin üzerine koyduğu kırmızı noktalardan da arınmıştır.

Aynı zamanda bu mushaf ceylan derisi üzerine yazılmıştır. Halbuki derinin kullanılmış olması, kağıdın o dönemde bulunmadığına delalet etmektedir. Bu ise mushafın kağıdın ve horasan varaklarının hicri ikinci asırda ortaya çıkmasından önce yazıldığını

ortaya koymaktadır. Yine aynı şekilde Nasr b. Asım el-Leysi'nin Haccac'ın emriyle harflerin üzerine koyduğu siyah noktalar da bulunmamaktadır. Bu da mushafın hicri 80. yılda ortaya çıkan söz konusu noktalama faaliyetlerinden önce yazıldığına delalet etmektedir. Çünkü Nasr, hicri 89 yılında Basra'da vefat etmiştir. Osman mushafının kitabetine taalluk eden bu bilgileri daha önce vermiştik. Bu ilmi ve tarihi tespitler mushafın hicri birinci asrın ikinci yarısından öncesine nispetini kuvvetlendirmekte ve doğrulamaktadır. Buna göre mushafın yazılış tarihi ile Osman mushaflarının İslam beldelerine gönderiliş tarihi arasında çok az bir zaman bulunmaktadır. Bizler, halifeler dönemine ulaşmış mushafın bu yakın döneme nispetini doğruladığımızda ve tarih boyunca memleketimizde söz konusu mushafın Osman mushafı olduğuna dair yaygın olan ve tevatür derecesine varan rivayetleri de buna kattığımızda bu mushafımızın Osman mushaflarından bir tanesi olduğunu iddia etmemizin önünde bir engel kalmamaktadır. (Kabul etmeme ve uzak ihtimal olarak görmenin ötesinde aslında burada bu nispeti nefyeden veya muhal kılan herhangi bir delil de bulunmamaktadır.) Halbuki sürekli ispat, nefyden daha önceliklidir. Her şeyi en iyi bilen Allah'tır. Burada bu kitap ile ilgili benim söyleyeceklerim son bulmuştur. Konu hakkında söylediklerim yeterlidir. Ancak yine de işin hakkını tam olarak veremediğimden özür diliyorum. Bu da yoğun olan işlerimden dolayı gerekli kaynaklara müracaat edemememden kaynaklanmıştır. Araştırmacıların benim söylediklerimin dışında rivayetlere ulaşacaklarından eminim. Allah razı olduğu işlerde bizi muvaffak etsin. Salat ve selam da Hz. Peygamber ve onun âl ve ashabının üzerine olsun.

Kaynaklar

1. Vesaikun Tarihiyyetun li Özbekistan, Fen Neşriyatı, Taşkend, 1966.
2. Tarihu'l-Kur'ân, Muhammed Tahir b. Abdilkadir el-Kürdi, Matbaatü'l-Feth, Cidde, 1946.
3. Tarihu'l-Mushafi's-Şerif, Abdu'l-Fettah el-Kazî, Kahire, 1951.
4. el-Fevaidu'l-Mühimme, Şihabuddin el-Mercani, Matbaatü'l-Hizane, Kazan, h. 1397.
5. Hizanetu'r-Rusûm, Hacı Muhammed b. Molla Muhammed Rahîm Buhari, yazılış tarihi, 1240.
6. Semiru't-Talibin, Ali Muhammed ez-Zabba', Matbaatü Abdilhamid, Kahire, 1357.
7. Fezailu'l-Kur'ân, İmaduddin Ebu'l-Fidâ' İbn Kesir, Daru'l-Endelüs, Beyrut.
8. es-Sebil ila Zabdi Kelimati't-Tenzil, eş-Şeyh Ahmed Muhammed Ebu Zîthâr, Matbaatü'l-Ezher, Kahire, 1953.
9. İslam Mecellesi en-Nazaratüddiniyye fi Beldeti Ufa, Matbaatü'l-Hükümet, Ufa, 1925.
10. Silsiletü'l-Arifin, el-Kazî Muhammed eş-Şaşı, mahtut, Yazılış tarihi, 921.
11. et-Tabakatü'l-Kübra, eş-Şeyh Tacuddin es-Subki, Kahire.

12. Tuhfetü'n-Nazzar (Rıhletü İbn Batuta), İbn Batuta, Vadi'n-Nil, 1287.
13. Nefhu't-Tib.
14. Tarihu Adabi'l-Lüğa, Corci Zeydan.
15. Umdetü'l-Kâri, Ayni.
16. el-Camiu's-Sahih, Muhammed b. İsmail el-Buhari.
17. el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'ân, es-Süyüti, el-Meymeniyye, 1317.
18. Mir'âtü Medine.
19. Vefeyatü'l-Ayan, İbn Hallikan.
20. Muncemü'l-İmran, Muhammed el-Haneci, Kahire, 1907.
21. Din ve Maişet Mecellesi, No, 14, 1328.
22. Nüzhetü'n-Nazirin, Cafer b. İsmail el-Berzenci, Matbaatü'l-Cemaliyye, 1914.
23. Vefiyyetü'l-Eslaf, Şihabuddin el-Mercani, Kazan, 1300.
24. Mirat (Mecelle/Dergi), Muhammed Hacı Semerkandi, No, 8, 1915.
25. Kenzu'l-Ulum ve'l-Lüğât.
26. Safvetü'l-İtibar, Muhammed Bayram el-Hamis, Tunus.
27. Mir'ât, Mecelle/Dergi, No, 11, 12, 1900.
28. Mucezu Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim, eş-Şeyh Abdulcebbar el-Azami, Matbaatü Sa'd, Bağdat, 1966.
29. Letaifu'l-Beyan fi Resmi'l-Kur'ân, eş-Şeyh Muhammed Ahmed Muhammed İbn Zîthâr, Matbaatü'l-Ezher, 1953.
30. Me'l-Kur'ân – Kur'ân Nedir? Ömer Rıza, Matbaatü'l-Amidi.
31. Muhallefâtü'r-Resûl, Suad Mahir Muhammed.
32. Vefü'ü'l-Vefâ bi Ahbari'l-Mustafa, Ali Abdullah es-Semhevi.
33. Mürücu'z-Zeheb, Mesudi, Mısır, 1340.
34. Ruhü'l-Ma'âni, Alusi, Kahire, et-Tabatü'l-Münevriyye.
35. Terceme-i Mercani, Tahrir heyeti, Matbaatü'l-Maarif, Kazan, 1915.
36. el-Lisanü'l-Arabi, Matbaatü'l-Fezale, Ribat, 1969.
37. İthafü'l-Füzalâi'l-Beşer, Ahmed b. Muhammed ed-Dimyati, Meymîne, 1317.
38. Mecelletü Daveti'l-Hakk, Makale, Ebu'l-Ala el-Mevdudi, Ribat, 1969.
39. Fi İstişrakı Asya'l-Vusta Kable's-Sevrati ve fi'l-Ahdi's-Sovyeti, b. v. Lenin, Neşriyatü'l-Fenni'l-Özbeki, s. 99–108, 1965.